

POREŠTINA SREDINOM 19. STOLJEĆA

Bernard Stulli

Teritorij i uprava

Četrdesetih godina, dakle i uoči četrdesetosme, područje je Poreštine upravno-politički predstavljalo teritorij kotarske oblasti Poreč. Taj je upravni kotar obuhvaćao ove općine: Poreč, Dračevac, Fuškulin, Preseka, Vabriga, Mušalež, Mugeba, Žbandaj, Tar, Vrvari, Nova Vas, Vrsar, Funtana, Gradina, Sv. Lovreč Pazenatički, Sv. Mihovil nad Limom i Baderna. To je, zapravo, većim dijelom bilo i tradicionalno područje porečke komune kroz duga pret hodna stoljeća. Malo je bilo promjena u toj upravnoj cjelini, i vrlo kratkotrajnih, za prve austrijske, pa francuske vladavine i početkom druge austrijske uprave, te tijekom reformi 1848—1853. god.

Od najvažnijih promjena spomenimo:

Za prve austrijske vladavine god. 1800. tadašnji je kotar Poreč obuhvatio ne samo opisanu Poreštinu, nego i područja Motovuna i Novigrada.¹ Za francuske uprave provedene su mnogo temeljitije ali kratkotrajnije reforme: prema dekretu od 22. XII. 1807. istarsko se područje dijelilo na dva »distrikta«: *koperski*, s 4 »kantona« (Koper, Piran, Buzet i Poreč); *rovinjski* »distrikt«, s 3 »kantona« (Rovinj, Vodnjan i Labin). U »kanton« Poreč spadale su općine: Poreč, Motovun, Vižinada i Vrsar, a tadašnjoj općini Poreč pripadala su mjesta: Maj, Vrvari, Nova Vas, Žbandaj, Dračevac, Mušalež, Valkarin, Fuškulin, Jasenovica, Kirmenjak, Mugeba, Kontija, Tar, Vabriga i Preseka.²

Prema austrijskoj upravnoj sistematizaciji 1818. god. kotar je porečki uz Poreštinu zahvaćao i područje Novigrada,³ koje je zatim izdvojeno u posebnu upravnu jedinicu.

Radikalnije su bile i reforme iz 1849. god. kada Poreč prestaje biti sjedištem kotarske upravne oblasti, te uz Tar i Sv. Lovreč postaje tek jedna od

¹ P. Kandler, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale. Trieste* 1855, 184; *L'Istria*, a. I, 1846, 159.

² *Bollettino del Regno d'Italia*. No. 38.

³ *L'Istria*, a. II, 1847, 135—136.

tzv. »mjesnih« općina na Poreštini, a sve tri podložne tadašnjem kotarskom kapetanatu u Rovinju. Međutim, već se 1853. god. vraća upravno uređenje po kojemu je Poreč nanovo sjedište kotarske upravne vlasti za tradicionalno područje Poreštine, na kojemu su tzv. »mjesne općine« Poreč, Vrsar, Sv. Lovreč, Tar i Nova Vas, a cjelina se kotara dijeli na 17 »poreznih općina« i to: Poreč, Vrvari, Mušalež, Fuškulin, Mugeba, Dračevac, Tar, Nova Vas, Vabriga, Preseka, Sv. Lovreč, Žbandaj, Baderna, Vrsar, Funtana, Sv. Mihovil nad Limom i Gradina.⁴

Dakle, uz kraće prekide, Poreština se uvijek održala kao posebna kotarska upravna cjelina. Uz to, u ovom su razdoblju češće inicijative iz Poreča da taj grad postane upravno središte i za cjelinu Istre. Pokušavalo se već 1822. god. da se sjedište zapadnoistarskog okružja iz Trsta prenese u Poreč. Zatim, od 1837. do 1839. god., pa ponovno 1842. i 1844. god. iz Poreča potječu akcije da se sjedište cjelokupnog istarskog okružja iz Pazina prenese u Poreč. Opet se o novom središtu istarske uprave i predviđenog pokrajinskog sabora raspravlja i 1848—1849. god., kada je bilo i glasova da se zasjedanja toga sabora alternativno održavaju u raznim gradovima Istre, npr. u Kopru, Piranu, Poreču, Rovinju, Pazinu i Labinu.⁵ Tada nije bilo odaziva na prijedloge i zahtjeve iz Poreča. No, u novoj ustavnoj i upravnoj sistematizaciji 1860/61. god. ipak je na Poreč pao izbor za sjedište »Pokrajinskog sabora« i »Pokrajinskog odbora«. Bečka je vlada opravdavala napuštanje Pazina time da tamo »nedostaje potreban smještaj za članove sabora«!⁶

Teritorij je Poreštine na sjeveru imao rijekom Mirnom prirodnu granicu prema kotaru Buje, a na jugu Limskim kanalom prema kotaru Rovinj. Na jugoistoku je granica s kotarom Vodnjan, a na istoku s kotarevima Motovun i Pazin (vidi priloženi segment karte poreznih kotareva i općina iz 1825. god.).⁷

Kotarski je organ uprave i na Poreštini, kao i na ostalom istarskom području ostao prvostepeni upravni organ, i to četrdesetosme i kasnije 50-ih godina. Isto tako, on je kroz čitavo to razdoblje, kontinuirano, mješoviti pravno-sudski organ, jer će do konačnog razdvajanja uprave od sudstva, i u prvoj instanci, doći tek reformama 1867/68. god. u Austro-Ugarskoj Monarhiji.⁸ Uz takav sistemski položaj i ulogu kotarske oblasti općine su i na Poreštini, i prije i poslije četrdesetosme, ostale samo teritorijalni *pomoćni organi* preko kojih je kotarska oblast provodila neke svoje izvršne funkcije. Na takve *pomoćne* izvršne poslove bila je dakle svedena i uloga hrvatskih »župana« i »podžupa« u selima Poreštine.⁹ Na tome nije ništa izmijenio ni

⁴ B. Stulli, Istarsko okružje 1825—1860. Prvi dio. Pazin—Rijeka 1984. Posebna izdanja Hist. arhiva u Pazinu i Rijeci, knj. 8. Tabela br. 8, str. 156.

⁵ Parenzo. Per l'inaugurazione del nuovo palazzo del Comune. Parenzo 1910, 277. i sljedeće.

⁶ B. Stulli, n. dj., 39—40.

⁷ Uebersichtskarte der Steuer-Bezirke des Küstenlandes, 1825. Primjerak u Arhivu JAZU. Rkp. ostavština Skampić. Kroz povijesni razvitak ponajviše je graničnih sporova bilo između komuna Poreč i Motovun. Među njihovim stanovništvom bilo je uvijek najviše poslovnih i ostalih životnih veza.

⁸ B. Stulli, n. dj., 39.

⁹ O dugostoljetnoj tradiciji »župana« i »podžupa« na hrvatskom selu Poreštine vidi, uz ostalo, i: P. Kandler, Cenni al forestiero che visita Parenzo. Trieste 1845, 22.

sustav glavnih općina i podopćina prije četrdesetosme,¹⁰ miti sustav tzv. mje-
snih općina iz razdoblja neoapsolutizma.¹¹

Operativi i efikasnosti austrijske vlasti najbolje je odgovarao opisani
sistemski položaj kotarskih organa vlasti kao temelja efikasnosti na terenu.
Tu je efikasnost ona osiguravala i popunjavanjem važnijih funkcija u svim
aparatom kotarskih vlasti diljem istarskog okružja povjerljivim osobama
podrijetlom izvan Istre, potpuno stranima istarskoj zemlji i glavnom dijelu
njena hrvatskog i slovenskog stanovništva. Dosljedni centralizam upotpunja-
vao je efekte upravljanja po željama vladajućih iz Beča. Nikakva interesa
nije imala ta vlast da decentralizacijom na općine ustupi neka važnija ovla-
štenja općinama u kojima bi npr. hrvatsko stanovništvo sela Poreštine došlo
do riječi. Potpuno su s time bili suglasni vladajući društveni slojevi zemlji-
šnih posjednika i trgovaca kojima je još manje odgovaralo neko sudjelovanje
hrvatskog seljaštva Poreštine u upravljanju.

Opisano sporedno značenje općina nije, dakako, stvaralo problema oko
oblikovanja njihova teritorijalnog prostranstva. U međuvremenu, uspostavom
katastra tijekom prve polovine 19. st., formirane su porezne općine kojih će
teritoriji utjecati na kasnije oblikovanje upravnih općinskih zajednica. Po-
dručja su se tih poreznih općina oblikovala prema prirodnim uvjetima i po-
sjedovnim odnosima, ali i prema smišljenim smjernicama državne vlasti. Re-
zultiralo je to velikim razlikama u prostranstvu poreznih općina na Poreštini,
pa tako 50-ih godina općina Žbandaj se prostire na 5398 jutara i 1329 klaftera,
a općina Sv. Lovreč 5340 jutara i 1341 klafter; slijedi im Baderna s
4200 jutara i 162 klaftera, pa Poreč s 3342 jutara i 265 klaftera, te Vrsar s
2761 jutrom i 851 klafterom i Nova Vas koja zaprema 2620 jutara i 1193 klaftera;
zatim niz poreznih općina ima prostranstvo od oko 2000 do oko 1000
jutara (Tar, Gradina, Sv. Mihovil nad Limom, Preseka, Funtana, Fuškulin,
Mugeba i Vabriga); konačno, još su manje površinom porezne općine: Mušalež
s 868 jutara i 1109 klaftera, Dračevac s 554 jutara i 1437 klaftera, a naj-
manja je porezna općina Vrvari sa svega 333 jutara i 876 klaftera površine.¹²

U crkvenoj organizaciji tradicija je do 50-ih godina 19. st. formirala na
Poreštini 10 katoličkih župa, i u ovom slučaju su znatnim razlikama po veli-
čini njihova teritorija i po broju stanovnika. Po tom broju vjernika redosljed
je župa sljedeći: Poreč (Poreč, Vrvari i Mušalež — 2890); Sv. Lovreč (1025);
Tar (Tar, Vabriga i Preseka — 893); Vrsar (742); Baderna (657); Žbandaj
(581); Nova Vas (497); Fuškulin (Fuškulin, Mugeba i Dračevac — 316); Gra-
dina (Gradina i Sv. Mihovil nad Limom — 295), te župa Funtana (253 vjer-
nika).¹³ Od najstarijih vremena srednjega vijeka Poreč je kontinuirano i sje-
dište biskupije. Ona je u 19. st. ušla s granicama koje su obuhvaćale ne samo

¹⁰ Uoči četrdesetosme na području kotara Poreč svega su »dvije glavne općine« i to:

Poreč — s podopćinama: Poreč, Vrvari, Maj, Vabriga, Tar, Preseka, Nova Vas, Žbandaj, Dračevac, Fuškulin, Mugeba i Mušalež.

Vrsar — s podopćinama: Vrsar, Funtana, Gradina, Sv. Lovreč, Baderna i Lim.

¹¹ Kotar je tada podijeljen na pet »mjesnih općina«, i to: *Poreč* (Poreč, Vrvari, Mušalež, Fuškulin, Mugeba, Dračevac); *Tar*; *Nova Vas* (Nova Vas, Vabriga i Preseka); *Sv. Lovreč* (Sv. Lovreč, Žbandaj i Baderna); *Vrsar* (Vrsar, Funtana, Sv. Mihovil nad Limom, Gradina).

¹² B. Stulli, n. dj., 156.

¹³ Isto.

cijelu Poreštinu, Rovinjštinu i Motovunštinu, već i Buzeštinu (Buzet, Roč, Lanišće, Zrenj, Sovinjak, Vrh, Račice, Draguč, Grimalda, Hum i dio Zamaska) dodijeljenu joj 1788. god. Međutim, tu Buzeštinu je izgubila bulom *Locum beati Petri* od 30. VI. 1828. pape Leona XII, kojom je provedena reorganizacija istarskih biskupija, pa je tom prilikom, uz ostalo, porečka biskupija sjedinjena s pulskom.¹⁴ U dosta dugom razdoblju od 9. I. 1819. do 9. IV. 1827. bila je nepopunjena porečka biskupska stolica, a od 1827. do 1857. god. zaprema je Antonio Peteani, Talijan iz Gorice,¹⁵ kojega će tek 1857. god. naslijediti jedan Hrvat, i to J. Dobrila.

I feudalne su gospoštije bile duge tradicije na Poreštini. No Vrsar je kao takva gospoštija porečke biskupije sekulariziran u pogledu uprave tim područjem, i to već potkraj 18. st. Austrijska vlast poslije 1813. god. nije obnovila patrimonijalnu upravu i sudstvo na istarskim feudima, osim kotara Belaj u istočnoj Istri, gdje ga je zadržala na čitavom tom kotarskom području sve do 1848. god.¹⁶ Time niti na Poreštini uoči 1848. god. nije bilo patrimonijalne uprave i sudstva na feudima u Funtani, Gradini, Sv. Mihovilu nad Limom i dr. Uprava i sudstvo bili su već potpuno podržavljeni na čitavom području Poreštine. Feudalnoj gospodi to nije bio osjetniji gubitak jer je država preuzela troškove uprave i sudstva, a njihov opći društveni položaj i utjecaj nije praktički bitnije oslabljen. Jedan od najočitijih odraza te činjenice jest postojanje do 1848. god. posebnih sudova, »privilegiranih sudova« (*forum privilegiatum*) za plemstvo i kler. U Rovinju se nalazio takav sud nadležan i za Poreštinu.¹⁷

U razdoblju od 1813. do 1848. god. Austrijska je Monarhija u velikom dijelu svojih pokrajina nastavila *podržavljenjem* uprave i sudstva, a nakon toga, tijekom neoapsolutizma, pogotovo je upotpunila takva nastojanja. Isto vrijedi i za njene težnje *unifikaciji* upravnog sustava i sudskog uređenja, što vladajućima iz Beča polazi naročito za rukom također u razdoblju spomenutog neoapsolutizma 50-ih godina. Starom gradskom plemstvu i dijelu starog municipalnog građanstva to nije odgovaralo jer nisu olako zaboravljali svoju dugostoljetnu vladavinu Porečom i Poreštinom. Odatle, uz ostalo, i njihove određene simpatije prema »Sv. Marku«, tj. prema proglašenju republike u Veneciji 1848. god., i očitovanja želje da joj se priključe očekujući od toga obnovu svog dominantnog položaja na upravi Poreštinom, a uz istovremenu jasno iskazanu oporbu »niže klase« protiv takvih težnji »gospode« iz grada Poreča.¹⁸ Austrijska je državna vlast lako suzbila takva nastojanja nasljednika starog municipalnog vladajućeg sloja, no, dakako, ne na korist »niže klase« Poreštine, već u ulozi trećega, i to ulozi arbitra koji učvršćuje svoju vlast koristeći, uz sve ostalo, također i klasne suprotnosti u društvu Poreštine.

¹⁴ A. Merlić, Granice biskupija u Istri. »Ladonja«, list istarskih župa, 1/1984, str. 11.

¹⁵ O biskupu Peteaniju vidi: B. Milanović, Istra u osvitlu Narodnog preporoda (1797—1860). Pazin 1960, 105, 106.

¹⁶ B. Stulli, n. dj., 14. i sljedeće.

¹⁷ Isto, 19—20.

¹⁸ Poblježe o tome u našem poglavlju: »Društveni i politički odnosi«, te dokument od 26. IV. 1848. citiran u bilješci 62. Citirani termini preuzeti su iz tog dokumenta.

Istovremeno austrijska državna vlast čini značajan i dalekosežan ustupak starom municipalnom vladajućem sloju time što nastavlja tradicijom prethodnih stranih vladavina u Istri, tj. mletačke i francuske, pa održava i nadalje talijanski jezik kao službeni jezik. Održavanje toga jezika u navedenoj funkciji bilo je, ne samo dalekosežni društveno-politički ustupak starom municipalnom vladajućem sloju i dijelu gradskog stanovništva koji se priklanja talijanskom nacionalnom pokretu, već i moćno i efikasno sredstvo udaljavanja pretežne većine stanovništva Poreštine, tj. hrvatskog stanovništva od svakog aktivnijeg udjela u javnim poslovima i uopće u društveno-političkom životu.

Bez uočavanja i uvažavanja opisanih okolnosti ne može se shvatiti suštinu i mehanizam austrijskog upravno-političkog sustava ne samo u Poreštini, već u čitavoj Istri i Dalmaciji kroz 19. st.

Stanovništvo

Pristupačni izvori omogućavaju nam za cjelinu kotara Poreštine ovaj pregled kretanja stanovništva:

Godina	1818. ¹⁹	1837. ²⁰	1840. ²¹	1841. ²²	1846. ²³	1853. ²⁴	1857. ²⁵	1861/62. ²⁶
Kuća	1321	—	—	—	1340	—	—	1631
Stanovnika	6216	7575	7633	7633	7905	8149	8173	8089

Podaci iz 1840. god. i 1857. god. su najpouzdaniji, a ostali, iako manje egzaktni, pružaju ipak uglavnom realnu sliku općeg demografskog trenda na Poreštini u navedenom razdoblju. Isto vrijedi i za oskudnije podatke o kretanju stanovništva po općinama, pri čemu su opet najpouzdaniji podaci iz 1840. god. To je sljedeći iskaz:²⁷

¹⁹ Haupt-Ausweis über die Eintheilung des küstenländischen Gouvernements Gebietes in Kreise, Districte, Bezirke, Haupt- und Unter-Gemeinden, dann über deren Häuser und Seelen Anzahl im Jahre 1818. s. l. s. a.

²⁰ B. Stulli, n. dj., 48. gdje se prema izvorima navode dvije različite brojke za cjelinu istarskog okružja u god. 1837.

²¹ Isto, prema zapisima istarskog okružnog poglavara F. Grimschitza iz 1842. god.

²² N. Krebs, Die Halbinsel Istrien. Landeskundliche Studie. Geographische Abhandlungen. Bd. IX. Heft 12. Leipzig 1907, 152. gdje autor navodi baš god. 1841.

²³ P. Kandler u časopisu L'Istria, a. I, 1846, 155. Podatak je objavljen 1846. god., ali autor ne navodi na koju se godinu odnosi.

²⁴ B. Stulli, n. dj., 50, prema Allgemeines Reichs-, Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jhrg. 1853, str. 1310, 1312. Isti broj od 8149 stanovnika navodi P. Kandler za god. 1851. Vidi: L'Istria, a. VII, 1852, str. 28, 31.

²⁵ B. Stulli, n. dj., 5222, prema rezultatima državnog popisa od 31. X. 1857.

²⁶ Isto, 165, u tabeli br. 13. Podatak je objavljen 1863. god. bez oznake na koju se godinu odnosi. Očito je preuzet broj prisutnih stanovnika prema državnom popisu iz 1857. god.

²⁷ Za god. 1818. isto kao u bilješci 19.

Za god. 1840. i 1853. v. B. Stulli, n. dj., 56, 156 (tabela br. 8).

U statistici za god 1853. općina Maj je uklopljena u općinu Poreč!

	1818. god.	1840 god.	1853. god.		1818. god.	1840 god.	1853. god.
Poreč	1930	2425	2744	Maj	139	167	—
Sv. Lovreč	804	758	1025	Vabriga	133	165	205
Vrsar	547	701	742	Gradina	116	148	155
Baderna	469	613	657	Lim	90	116	140
Žbandaj	509	554	581	Dračevac	87	114	118
Nova Vas	340	467	497	Fuškulin	55	97	99
Tar	405	454	493	Mugeba	77	93	99
Funtana	199	225	253	Mušalež	95	67	75
Preseka	139	203	195	Vrvari	74	66	71

Ako su podaci iz 1818. god. točni, tada je od te godine pa do potkraj 30-ih godina ostvaren u Poreštini vrlo značajan prirast stanovništva. Međutim, još nisu provedene verifikacije statistike iz 1818. god. i dopunska istraživanja koja još neophodno predstoje. U svakom slučaju od 30-ih do potkraj 50-ih godina dinamika je toga prirasta ravnomjerna, kao i u najvećem dijelu kotareva istarskog okružja uz stalan prirast stanovništva. Poreč nije izuzetak poput Pazina, koji kao upravno središte okružja brže napreduje i brojem stanovništva, ili Lošinja, gdje takav napredak potiče pomorska ekspanzija Lošinjana, ili Pule, gdje izgradnja glavne ratne luke Monarhije 50-ih godina ubrzava dinamiku doseljavanja u taj grad.

Prema sadašnjoj pristupačnosti sačuvanih arhivskih izvora teško je reći koliki je bio priliv stanovništva iz unutrašnjosti Istre na području Poreštine. U svim su zemljama, pa tako i u Istri, prirodni životni interesi i odnosi doveli do kretanja pučanstva »na putu iz unutrašnjosti ka obali«. Poreština nije imala solane poput Pirana i Kopra, niti izgradnju ratne luke kao Pula, pa da tim i sličnim gospodarskim faktorima privlači veće mase radne snage na svoje područje. Ipak, kvaliteti njena tla za uspješnu agrarnu proizvodnju nisu bili nevažan čimbenik za demografska kretanja, no to je problem i predmet daljih istraživanja demografskih prilika na teritoriju istarskog okružja u 19. st. U tekućim poslovnim i općeživotnim kontaktima izvori bilježe najviše veza Poreštine s područjem kotara Motovun, naročito s njegovim graničnim općinama kao što je općina Višnjan.

Po gustoći naseljenosti u istarskom okružju predvodi obalni pojas od Trsta do Pirana na zapadnoj, a od Rijeke do Lovrana na istočnoj istarskoj obali. Za njima zaostaje obalni pojas od Savudrije do Vrsara, dakle i obalni pojas Poreštine. Prema popisu iz 1857. god. najveća je gustoća naseljenosti na području kotara Piran, gdje je dolazilo na ukupnoj površini od 1,88 kvadratne milje čak 7764 stanovnika po jednoj milji; u kotaru Koper 5530 po milji na ukupno 5,31 milje; u lošinjskom kotaru po milji 3425 na ukupno 3,04 kvadratne milje, a u Poreču 2174 stanovnika po milji na ukupnu površinu čitavog kotara od 3,76 kvadratne milje, što je značilo da Poreština zauzima tada oko sedmog mjesta među svim kotarevima istarskog okružja.²⁸

²⁸ B. Stulli, n. dj., 52, donosi za sve kotareve podatke o površini, te o apsolutnom i relativnom broju stanovnika. U pogledu mjere riječ je o austrijskoj milji, a jedna takva milja iznosi 7585 m.

Najveća je gustoća naseljenosti, dakako, u općini Poreč, kako zbog samog grada koji sam ima više od jedne četvrtine ukupnog stanovništva kotara, tako i zbog visokog stupnja kulture tla na toj općini; ona obuhvaća oko 9 % područja čitavog kotara, a na njenu je području živjelo oko 35 % ukupnog stanovništva kotara Poreč. U takvim omjerima (postotak površine prema postotku stanovništva) slijede dalje ove općine Poreštine: Vrsar 7,5 % : 9,5 %; Tar 5,4 % : 6,2 %; Dračevac 1,5 % : 1,6 %; Vrvari 0,9 % : 0,9 %; Vabriga 2,8 % : 2,3 %, te u općini Funtana 3,8 % prema nešto preko 3 %. Takvo je bilo stanje u obalnom pojasu Poreštine. U općinama njene unutrašnjosti ovakav je redoslijed: Preseka 4,1 % : 2,8 %; Nova Vas 7 % : 6,3 %; Mušalež 2,4 % : 1 %; Fuškulin 3 % : 1,3 %; Mugeba 3,1 % : 1,3 %; Baderna 11,3 % : 8,3 %; Sv. Lovreč 14,3 % : 10,3 %; Gradina 5,2 % : 2 %; Sv. Mihovil nad Limom 5 % : 1,5 %, te na kraju najnepovoljniji je odnos, tj. najmanja gustoća naseljenosti na području općine Žbandaj koja zaprema 14,5 % od ukupne površine kotara, a imala je te 1840. god. samo 7,5 % stanovništva porečkog kotara.²⁹

Raspoloživi srodni podaci iz 1853. god. ne pokazuju neke bitnije promjene u gornjoj slici stanja iz 1840. god. Obilježja su sljedeća: većina općina ima prosječan, ravnomjeran prirast stanovništva kakav je i u najvećem dijelu ostalih općina istarskog okruga; izuzetak je općina Sv. Lovreč, koja je jedina postigla izrazitije povećan prirast stanovnika, pa je on 1853. god. iznosio 12,6 % od ukupnog stanovništva porečkog kotara; općine Dračevac, Fuškulin, Mugeba, Mušalež i Vrvari imale su osjetnije manji prirast, a općina Preseka stagnira u broju svojih stanovnika.

Prema popisu iz 1857. god. općina Poreč je imala 3114 stanovnika. Uspoređujući s 2592 stanovnika u 1840. god. to je porast prema općem istarskom prosjeku. Od ostalih općina Poreštine jedino je u Sv. Lovreču dinamika porasta i dalje nešto ubrzanija, pa je samo ta općina prešla granicu od 2000 stanovnika, dosegovši 2210 stanovnika u 1857. god.³⁰ U Poreštini kao cjelini demografska kretanja ne prelaze osrednju dinamiku.

Statistička analiza potvrđuje da je gustoća naseljenosti prvenstveno zavisila o kvaliteti tla i njegovoj pogodnosti za agrarnu proizvodnju, a u tome je, kako je već naglašeno, neprijeporno prednjačio obalni pojas Poreštine.

I na Poreštini je bila vrlo česta životna praksa po kojoj je podosta zemljoradnika živjelo, stanovalo, u velikim naseljima, središtima općina, pa i u gradu Poreču. Kako je to uzrokovalo znatnije gubitke vremena za odlazak na radno polje i za vraćanje kući, tijekom druge polovice 19. st. potrebe racionalizacije u poljoprivredi dovele su u Istri do pomicanja stanovništva iz gradova i većih naselja prema selu. Na Poreštini kao da kasni taj proces, jer N. Krebs još 1907. god. tvrdi da je tamo on još u toku.³¹

O središtima općina nemamo do sada bližih podataka. Možemo utvrditi da su to tradicionalna središta, i da se nova ne javljaju. Nedostaju i detaljniji podaci o seoskim naseljima, osim za god. 1840. kada uz 18 općina okružni

²⁹ Površine općina vidi kod: B. Stulli, n. dj., 156. tabela br. 8, a broj stanovnika po općinama Poreštine 1840. god. u istom djelu, str. 56, prema zapisima okružnog poglavara F. Grimschitza.

³⁰ B. Stulli, n. dj., 52.

³¹ N. Krebs, n. dj., 155.

poglavar istarskog okružja navodi za Poreštinu još 52 seoska naselja, tj. ukupno 70 naseljenih mjesta.³² Izvan grupiranih sela i na Poreštini postoje »stancije«, kao poljoprivredna gospodarstva ponekad i vrlo udaljena od užeg seoskog područja.

Oko god. 1820. Poreč je bio grad s 328 kuća i 2090 stanovnika. Po tom broju stanovnika tada je bio na sedmom mjestu u Istri, gdje je među njenim gradovima predvodio Rovinj s 9600 stanovnika, a na drugom mjestu podosta je za njim zaostajao Piran sa 6150, dok je Koper bio tek treći s 5120; slijedio je, od gradova u unutrašnjosti, Vodnjan s 3500 stanovnika, pa s obale Izola 2780, te na šestom mjestu ponovno jedan grad iz unutrašnjosti Istre, i to Žminj s 2560 stanovnika. Nakon toga dolazi tek Poreč kao posljednji istarski grad s preko 2000 stanovnika. U nastavku, gradove s više od 1000 stanovnika predvode Pazin s 1615 i Buje s 1533, pa Umag s 1158, Milje s 1100 i Motovun s 1004 stanovnika. Ostalo su mjesta ispod 1000 stanovnika. Među njima iz Poreštine spomenimo: Sv. Lovreč s 830 kuća i 830 stanovnika, te Vrsar sa 100 kuća i 500 stanovnika.³³

Oko god. 1840. istarski okružni poglavar F. Grimschitz svrstava Poreč među »gradiće«, tj. u kategoriju naselja zajedno s Novigradom, Pulom, Osorom, Krkom, Kastvom, Lovranom, Labinom i sl., dok je u kategoriju »gradova« ubrojio samo Rovinj, Piran, Koper, Vodnjan, Mali Lošinj i Cres.³⁴ Prema državnoj statistici iz 1851. god. grad je Poreč imao 2641 stanovnika.³⁵ Niti kasnije, tijekom 50-ih godina, nije porast porečkog stanovništva brži, ali je ipak stalan.

Prvi pregled strukture stanovništva Poreštine po zanimanju dala je austrijska statistika tek 1857. god. Dakako, sa svim manama prvog pregleda i tadašnjih shvaćanja, što se dovoljno očituje već izborom rubrika i sistema-

³² Prema zapisima okružnog poglavara F. Grimschitz. On očito izostavlja u tom broju ona najmanja naselja, kakva je obuhvatio francuski popis iz 1811. god. nabrojivši poimenično 114 naselja na Poreštini u teritorijalnom opsegu koji je obuhvaćao kasniji kotar Poreč. Vidi o tome: I. Erceg, Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803—1811). Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Zagrebu, vol. 13. Zagreb 1983, 43—44, 46.

³³ B. Stulli, n. dj., 48, prema G. Brodmann, Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria, della Dalmazia fu veneta, di Ragusa e dell'Albania, ora congiunti all'Austriaco impero. Venezia 1821, 111—125.

³⁴ Kad se već navode ti stariji podaci, podsjetimo i na one iz 1818. god. prema izvoru citiranom u bilješci 19, gdje je po općinama iskazano:

Općina	Kuća	Broj stanovnika	Općina	Kuća	Broj stanovnika
Poreč	349	1930	Tar	107	405
Maj	41	130	Vabriga	33	133
Vrvari	14	74	Preseka	30	139
Nova Vas	88	340	Vrsar	119	547
Zbandaj	94	509	Sv. Lovreč	166	804
Dračevac	30	87	Baderna	79	469
Mušalež	31	93	Funtana	46	199
Fuškulin	20	55	Lim	23	90
Mugeba	20	77	Gradina	31	116

³⁴ B. Stulli, n. dj., 49.

³⁵ Isto, 51.

tizacijom zanimanja. U tom pregledu se izdvajaju »sve žene i djeca ispod 14 godina života« te »dječaci iznad 14 godina«, što iznosi u Poreštini oko 56 % od ukupnog stanovništva; mimoilazi se činjenica o korištenju ženske i dječje radne snage, a nema podataka o broju i postotku gospodarski aktivnog pučanstva.

Na tada prisutnih 8089 stanovnika Poreštine pregled iskazuje ove podatke o zanimanjima *izvan gospodarskih djelatnosti*: svećenika 21, činovnika 58, »vojnika (neaktivnih)« 52, »književnika i artista« 5, odvjetnika i notara 2, te sanitetskog osoblja — 17 — što bi ukupno činilo oko 2 % od čitavog stanovništva porečkog kotara. Zatim, u *gospodarskim djelatnostima* iskazano je: »zemljoposjednika« 1546, »rentijera« 43, »tvorničara i obrtnika« 85, »trgovaca« 33 — što čini ukupno oko 21 % cjelokupnog stanovništva porečkog kotara. Napokon, uglavnom *najamna radna snaga* predočena je ovako: »nadničara« 564, »pomoćnih poljoprivrednih radnika« 543, »pomoraca« i »ribara« 210, »obrotničkih« »radnika« 160, »ostalih slugu« 154, te »trgovačkih pomoćnika« 38 — a sve te kategorije radne snage čine također oko 21 % od ukupnog stanovništva Poreštine.³⁶

Ova statistička analiza odražava prirodni utjecaj gospodarske strukture Poreštine na njen društveni sastav i potvrđuje da je agrarna proizvodnja temelj življenja u Poreštini.

Gospodarski život

Prije svega mora biti riječ o poljoprivredi, tradicionalno apsolutno dominantnoj grani gospodarstva u Poreštini. Polazna bi osnova za to razmatranje morali biti operati i elaborati prvog katastarskog premjera i porezne procjene, provedene u istarskom okružju 20-ih i 30-ih godina 19. st., a dovršena početkom 40-ih godina. Međutim, taj arhivski materijal još ni do danas nije vraćen iz Italije kamo je odnesen za talijanske vladavine 1918—1943. god. Moramo se stoga osloniti na podatke o kulturi tla što ih je P. Kandler objavio 1846. god. ne navodeći izvor iz kojega ih je preuzeo (vidi priloženu tablicu br. 1), a koji se, sva je prilika, zasnivaju na spomenutom katastarskom materijalu.

Od ukupne površine kotara Poreč, koja iznosi 37448 jutara,³⁷ najveći se dio, i to 15337 jutara odnosi »na šume za sječu«; »slijedi kategorija« oranice »s vinogradima« sa 6528, pa »pašnjaci« sa 6138, te čiste oranice« s 4738 jutara itd. I letimičan pogled na priloženu tablicu (br. 1) jasno iskazuje da u Poreštini daleko prevladava kombinirana kultura tla. »Čisti« vinogradi zastupljeni su sa svega 326 jutara, a maslinjaci sa tek 60 jutara. Dominira prastara praksa kombiniranih kultura, tj. kategorija: »oranice s vinogradima«, »oranice s maslinama«, »oranice s vinogradima i maslinama«, a pri tom neznatna je kategorija »vinogradi s maslinama« (svega 104 jutra). Takvo stanje i pristupačni izvori onemogućavaju preciziranje površina pod vinovom lozom i pod maslinom. Zbroj svih citiranih kategorija kulture tla u kojima su za-

³⁶ Isto, 160, tabela br. 9.

³⁷ Odnosi se na donjoaustrijsko jutro koje iznosi 1600 klaftera, odnosno 5755,425 m². U tekstu rasprave citiramo zaokružene iznose površina.

stupani također i »vinogradi« iskazuje površinu od 7810 jutara, a jednaki zbroj za masline iznosi 1608 jutara. Dakle, tradicionalno vinogradarstvo i dalje predvodi, a vino pa donekle i ulje spadaju i među glavne izvozne proizvode Poreštine. I za ostalu poljoprivrednu proizvodnju vrlo su dobri preduvjeti jer zbroj svih kategorija zemljišta zasnovanih na »oranicama«, uz čistih 4738 jutara oranica, daje ukupno 12810 jutara, tj. čitavu trećinu ukupne površine Poreštine.

Ako po tako zbrojenim kategorijama kultura tla analiziramo raspodjelu po općinama Poreštine, dobivamo sljedeće stanje:

U vinogradarstvu predvodi općina Žbandaj s 5344 jutara; na drugom je mjestu općina Poreč s 1001 jutrom, a slijede Vrsar s 800, Sv. Lovreč sa 779, Nova Vas sa 648, pa Baderna s 575 jutara na kojima su i vinogradi. Sve ostale općine Poreštine imale su ispod 400 jutara takvih površina. Pri tome Vrsar je jedina općina koja ima čistih vinograda i to 326 jutara. Vinogradarstvo izrazito dominira u cjelini agrara Poreštine.

U maslinarstvu je na čelu općina Poreč s 503 jutara, a za njom je i opet Vrsar s 379 jutara, s time da i u ovom slučaju kao jedina općina ima značajnijih čistih maslinjaka na površini od blizu 58 jutara. Sve ostale općine zaostaju podosta za njima jer sljedeća općina Tar ima samo 143, Vabriga 136, te Funtana 103 jutara površina na kojima su uz ostalo i masline. Druga grupa općina Poreštine su one koje imaju ispod 100 jutara takvih površina. Treću pak grupu čine, prema cit. tablici (br. 1), one bez kulture maslina, a to su: Dračevac, Fuškulin, Gradina, Sv. Mihovil nad Limom i Baderna. Maslinarstvo znatno zaostaje za vinogradarstvom. Na savjetovanju o mogućnosti poboljšanja proizvodnje ulja 1845. god. posjednici se žale kako zbog »osjetnog pomanjkanja radne snage« kasni dovršenje berbe maslina, a zbog nedostatka mlinica za masline da se tještenje ulja ne obavlja odmah po dovršenoj berbi, pa da to oboje znatno utječe na slabiju kvalitetu ulja. Posjednici ne vide mogućnosti da se te zapreke tako lako uklone; nadaju se da će se u budućnosti barem neki nedostaci prevladati povećanjem kulture maslinarstva i broja tijeskova za ulje.³⁸

Oranice, čiste i u kombinacijama s vinogradima i maslinama zapremale su, kako je već rečeno, ukupno 12810 jutara Poreštine. Po općinama, na prvom je mjestu Sv. Lovreč s 1899 jutara, za njim Žbandaj 1577, pa Baderna s 1523, te Poreč s 1403 jutara. Ostale općine imaju ispod 1000 jutara, a predvode ih: Nova Vas s 877, Vrsar s 837, Funtana sa 663 jutara itd. Napomenimo da je općina Sv. Lovreč od ukupno 1899 jutara ukupne površine imala čitavih 1076 jutara čistih oranica.

³⁸ Hist. arhiv Pazin. Okružno poglavarstvo Istre, kut. 4, br. 54/1845. Dostavlja jući zapisnik tog savjetovanja u Kotarskom komesarijatu od 9. VI. 1845. Okružnom poglavarstvu kotarski komesar iz Poreča ponavlja: unapređenje će biti moguće kada maslinarstvo dobije veći zamah i toliko se umnoži uzgoj maslina da će vlasnici urediti i vlastite tijeskove za ulje. On tvrdi: sada ima u kotaru »vrlo malo maslinovih stabala, pa i vrlo malo tijeskova za ulje, a svi njihovi vlasnici nastoje da im tijeskovi što više rentiraju, ne poklanjajući brige proizvodnji boljeg ulja«. Na spomenuto su savjetovanje kao »najvrjedniji proizvođači ulja« bili pozvani: Benedetto i Francesco markizi de Polesini, F. Bradamante, conte Stefano Becich, P. de Filippini, G. A. de Artusi, F. Corner, A. Resar, G. Vidali, M. A. de Borisi, B. de Vergottini, F. Iugovaz i T. Radoicovich.

Gornji podaci i omjeri daju određenu orijentaciju i uvid o kulturi tla na Poreštini sredinom 19. st., a sagledani po općinama govore i o njihovu gospodarskom potencijalu. I okružni poglavar istarskog okružja u svojim zapisima iz 1842. god. naglašava da su glavni prirodni proizvodi Poreštine vino i ulje, a zatim i žitarice, plodovi iz zemlje, ostalo povrće i ponešto voće. Vrijedi spomenuti i njegovu napomenu kako u cijelom porečkom kotaru ima samo jedan mlin, i to biskupski, koji radi dobro »na korist grada i čitavog kotara«, no, kako drži monopolni položaj, da su stanovnici prisiljeni služiti se mlinovima u drugim istarskim kotarevima, pa i mlinovima u Furlaniji.

Analiza raspoloživih podataka pokazuje da su u ovom razdoblju najefikasniji agrarni potencijali Poreštine u općinama Poreč, Vrsar, Sv. Lovreč i Žbandaj.

U vinogradarstvu, tako važnoj domeni gospodarskog života, i Poreštini su, kao i čitavoj Istri, najviše briga zadavale teškoće s plasmanom vina u izvozu izvan Istre, što se 40-ih godina sve osjetnije očituje. I vlast tada priznaje da takve teškoće i »niska cijena« vinu »već dulje vrijeme umanjuju važnost vinogradarstva«. ³⁹ Osobito je težak udarac nadošao 1853. god. kada je bolest lužnjače — pepelnice teško poharala istarsko vinogradarstvo i dovela ga u višegodišnju osjetnu krizu. Dakako da je takva situacija s glavnim proizvodom Poreštine imala snažnog odraza na opće gospodarsko stanje i život Poreštine. ⁴⁰

Izvori bilježe u ovo vrijeme i gorivo i građevno drvo među glavne prirodne proizvode Poreštine. Već citirana trećina ukupne površine porečkog kotara pod šumom za sječū to i potvrđuje. U tom je pogledu daleko pred svima na Poreštini općina Žbandaj, na koju od ukupno 15327 jutara takve šume otpada čitavih 3157, a za njom je Sv. Lovreč tek s 1634, pa Baderna s 1421, Nova Vas s 1261, Poreč s 1209 i Gradina s 1095 jutara; ostale imaju takve površine ispod 1000 jutara, no ipak između 928 (Sv. Mihovil nad Limom) do 415 (Vabriga), a posljednje su na toj ljestvici općine Mušalež (228), Dračevac (220) i Vrvari (72 jutra). Drvo iz tih šuma, uz vino, glavni je izvozni proizvod Poreštine. Treba uzeti u obzir da od 50-ih godina nadalje raste važnost drva kao izvozne robe, jer se povećava potrošnja za građevne i industrijske svrhe, a ne opada niti potražnja za ogrjevnim drvom. Odatle, poslije 1848. god. sporo rješavanje tzv. šumskih servituta, uz otpor starih vlasnika šuma i njihovih nastojanja da što manje ustupe na korist seljaštva i da što manje »izgube«. Na žalost, nedostaju podaci za prosudbu da li je u razmatranom razdoblju bilo promjene u razmjeru između obradivih površina zemlje prema onima pod šumom.

³⁹ Prema cit. zapisima okružnog poglavara F. Grimschitza.

⁴⁰ Poblže o tome za cijelo istarsko okružje vidi: B. Stulli, n. dj., 63. i sljedeće. Teško je utvrditi koliki je bio pad proizvodnje vina na Poreštini. Ima nekih procjena po kojima je cijela Istra 1840—1848. god. davala prosječno 220000 hl vina, a 1858. god. tek 170000 hl, pa 1869. god. čak samo 85000 hl. Nadalje, da je 1844. god. 1 hl vina stajao 4,20 fiorina, a za napada bolesti loze i do 70 fiorina, da bi se kasnije dulje zadržala ta cijena na 30 fiorina! Vidi: Geschichte der oesterreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848—1898. Bd. 2. Wien 1899, 28.

Za stočarstvo su također bili povoljni prirodni uvjeti Poreštine. Čisti su pašnjaci zapremali 6138 jutara, »pašnjaci s drvećem« 750, a »livade« 398 jutara, što ukupno čini 7287 jutara ili nešto ispod jedne petine od cjelokupne površine Poreštine. Predvodi općina Sv. Lovreč s 1591 jutrom, pred Badernom s 1145, a sljedeća je općina Žbandaj s 557 jutara; zatim tek slijede: Poreč s 474, Sv. Mihovil nad Limom s 472, Tar s 447 i Vrsar s 409 jutara; ostale općine imaju ispod 400 jutara, a ponajmanje su takve površine u općinama Mušalež (139), Vrvari (74) i Dračevac (66).

Prema raspoloživim podacima stanje je stočnog fonda na Poreštini bilo:

	Goveda	Ovaca	Svinja	Koza	Konja	Magaradi
1846. god. ⁴¹	1105	9869	1768	—	161	274
1857. god. ⁴²	2057	10291	2248	267	194	554

Ovčarstvo je i na Poreštini glavna grana stočarstva; od proizvoda koje daje izvori ističu vunu. Govedarstvo je ponajviše vezano uz potrebe stoke za vuču, kao i drugdje u Istri. Može se reći da je i cjelina stočarstva zapravo prije svega u funkciji pomoći poljoprivredi. Po ovčarstvu porečki je kotar na trinaestom mjestu u zajednici kotareva istarskog okružja. Ispašišta Poreštine koristi u zimskoj ispaši i »nekoliko tisuća« ovaca iz sjevernih kotareva, tj. iz Buzeta i Podgrada, te iz graničnih predjela tadašnje vojvodine Kranjske. Za tu ispašu vlasnici zemljišta ubiru daću »travarine«.⁴³ Ta je stalna godišnja mobilnost stočara, trajajući vjekovima, utvrdila jednu uobičajenu praksu u odnosima interesiranih stranaka, ali je neizbježno donosila i podosta gospodarskih i pravnih problema; no istovremeno je i jačala stalne životne veze među seljačkim masama sjeverne i srednje Istre s onima uz zapadnu istarsku obalu.

U pomanjkanju kvantitativnih pokazatelja u glavnim granama proizvodnje o ukupnom nam efektu gospodarstva Poreštine govore podaci o poreznim procjenama i broju oporezovanih, koji su objavljeni 1846. god. Njihova analiza pokazuje da je porečki kotar, iako po površini na četrnaestom mjestu u istarskom okružju, već na petom po godišnjoj poreznoj procjeni. Predvodi kotar Motovun sa 117741 fiorinom, na drugom je mjestu Koper sa 116837, pa Buje sa 114766, te Pazin sa 100149, a zatim na petom mjestu kotar Poreč sa 100142 fiorina itd. (vidi priloženu tablicu br. 2). Istovremeno po broju oporezovanih, Poreština je na petnaestom mjestu, što govori o koncentraciji posjeda u razmjerno užem krugu vlasnika iako promet zemljom nije rijedak.

Zanimljivu sliku daje i pregled poreznih procjena po općinama Poreštine, također objavljen 1846. god. (vidi istu priloženu tablicu br. 2).

⁴¹ Prema podacima P. Kandlera u časopisu L'Istria, a. I, 1846, 155. Za koze nema podataka.

⁴² Po državnom statističkom popisu od 31. X. 1857. Vidi pregled za sve kotareve istarskog okružja kod B. Stulli, n. dj., 161, tabela br. 10.

⁴³ Po zapisima okružnog poglavara F. Grimschitza.

Posebno je značajna analiza na osnovi sljedećih elemenata za svaku općinu:

Općina	% od površine cijelog kotara	% od građevinskog zemljišta cijelog kotara	% od stanovništva cijelog kotara	% od porezne procjene cijelog kotara
Poreč (sa selom Maj)	8,92	19,26	34,87	13,73
Sv. Lovreč	14,26	14,86	10,20	11,31
Vrsar	7,37	2,80	9,43	9,16
Baderna	11,21	7,57	8,25	8,69
Žbandaj	14,40	13,92	7,45	12,75
Nova Vas	6,99	8,47	6,28	7,51
Tar	5,37	6,95	6,11	4,80
Funtana	3,75	1,52	3,03	5,25
Preseka	4,13	3,56	2,73	3,43
Vabriga	2,75	3,13	2,23	2,76
Gradina	5,12	1,70	1,99	3,63
Sv. Mihovil nad Limom	4,95	4,32	1,56	3,36
Dračevac	1,48	1,27	1,53	2,28
Fuškulin	3,01	1,70	1,30	2,66
Mugeba	3,09	4,23	1,26	3,30
Mušalež	2,32	3,39	0,90	3,89
Vrvari	0,88	1,35	0,88	1,49

Kako se vidi, i ova analiza svjedoči da općine Poreč, Vrsar, Sv. Lovreč i Žbandaj predvode u ostvarivanju proizvodnih vrijednosti.

Iz dosada pristupačnih podataka ne može se zaključiti koliko su odnosi na feudalnim dobrima do 1848. god. utjecali na proizvodnost i na ukupna ostvarenja proizvodnih vrijednosti, a u razmjerima prema ostalim područjima Poreštine, gdje nije bilo feudalnih odnosa, već je prevladao kolonat i sl., te slobodni seljaci.

Ista je teškoća pri procjeni kako je i koliko provedba zemljišnog rastećenja (Grundentlassung, esonero del suolo) 50-ih godina djelovala na pad proizvodnosti, tim više što se proces te provedbe isprepliće s težom krizom vinogradarstva izazvanom bolešću vinove loze od 1853. god. nadalje, a k tome i nizom narednih godina.

Konačno, o udjelu poljoprivrede u cjelini gospodarskog života govore i naprijed citirani podaci o stanovništvu po zanimanjima iz 1857. god. Uračunamo li, naime, kategorije: »zemljoradnici«, »nadničari« i »pomoćni poljoprivredni radnici«, to iznosi 2653 osobe, a to znači oko 33 % od tadašnjih 8089 stanovnika Poreštine. Taj omjer dovoljno govori o slaboj razvijenosti ostalih grana gospodarstva.

Opisujući kotar Poreč 1842. god. okružni poglavar istarskog okružja ne pridaje neku važnost monskom ribarstvu Poreštine. Pri utvrđivanju količina soli po povlaštenoj cijeni za svrhe soljenja ribe 1853. god. iz Poreštine je uzeta u obzir samo općina Poreč za koju se navodi da ima 107 ribara. Među-

tim, dodijeljeno joj je 400 centi soli, pa su pred njom bile samo općina Rovinj s 2000, Piran s 1000 centi i Koper s 500, a iza općine Poreč slijede: Cres (350), Mali Lošinj (300), te Osor, Medulin i Milje s po 200 centi itd.⁴⁴ Prema tim pokazateljima iz 1853. god. ribarstvo ipak nije bilo tako beznačajna grana gospodarskog života barem u obalnim predjelima Poreštine.

Obrti nisu bili razvijeni iznad najnužnijih domaćih potreba. Svega 85 obrtnika i 160 »obrtničkih radnika« na čitavom kotaru, po statistici iz 1857. god., potvrđuje takvo stanje. Početkom 60-ih godina se čak tvrdilo kako je obrtnička djelatnost toliko zaostala da se stanovnici ne bi mogli odjenuti niti obuti da ne dolaze na Poreštinu obrtnici iz Kranjske koji izvode obrtničke radove, a odjeća da se dijelom kupuje i u Trstu.⁴⁵

Iz citirane statistike provedene 1857. god. proizlazi da u kotaru Poreč ima stotinjak pomoraca. O brodarstvu nema detaljnih raspoloživih podataka. Pomorski se promet obavlja u pet luka: Poreču, Vrsaru, Taru, Cervaru i u Limskom kanalu. Glavni je predmet poslovanja trgovina vinom i drvom. Dok se trgovina drvom stalno održavala, dotle je promet vinom, kako je već naglašeno, opao 40-ih godina zbog tržnih prilika s niskim cijenama, a 50-ih godina zbog bolesti vinove loze. Lučki promet fiksiran je u objavljenim statistikama 1858. god. ali samo za luke Poreč i Vrsar. U porečkoj su luci poslovali i jedrenjaci i parobrodi, a u vrsarskoj samo jedrenjaci. Brojčano iskazan bio je to sljedeći promet:

U dolasku u Poreč: 764 jedrenjaka s robom vrijednosti 269000 guldena, te 204 parobroda s robom vrijednom 37000 guldena. U odlasku iz Poreča: 784 jedrenjaka s robom od 152100 guldena vrijednosti, a 204 parobroda s robom od 5500 guldena vrijednosti.

U dolasku u Vrsar: 392 jedrenjaka s vrijednosti uvoza od 11900 guldena. U odlasku iz Vrsara: 386 jedrenjaka s robom vrijednosti 152300 guldena. Drvo je činilo značajni stavak u izvozu preko vrsarske luke. Ta izvozna roba i donosi aktivu prometu kroz luku Vrsar, nasuprot pasivi koju iskazuje porečki promet u kojoj je vrijednost uvoza skoro dvostruko veća od vrijednosti izvoza u 1858. god.!

Stanje kopnenih prometnica nije poticalo življi trgovački promet unutar Poreštine i sa susjednim kopnenim kotarevima Istre. Svega dvije glavne ceste ima kotar Poreč početkom 40-ih godina. Jednu, od Poreča do Nove Vasi, te do granice kotara Motovun, a koja zatim prolazi kroz Višnjan i ide do Karojbe. Drugu, u pravcu Vižinade opet u motovunskom kotaru, i to preko Kaštelira i Sv. Nedjelje, a koja se kod Vižinade spaja sa istarskom »poštanskom cestom«. Obje su kotarske ceste, tj. održavane troškom kotara Poreč.⁴⁶ Tijekom 50-ih godina malo se povećao broj tih cestovnih prometnica.⁴⁷ Među dosta brojnim sajmovima diljem istarskog okružja zabilježen je i jedan godišnji sajam u Poreču, i to na dan 21. studenoga.⁴⁸ Broj trgovaca u kotaru

⁴⁴ Cjelinu popisa vidi kod: B. Stulli, n. dj., 151, tabela br. 7.

⁴⁵ B. Stulli, n. dj., 116, prema publikaciji: *Istrien. Historische, geographische und statistische Darstellung*. Triest 1863.

⁴⁶ Po zapisima okružnog poglavara F. Grimschitzta.

⁴⁷ Poblježe o tome: B. Stulli, n. dj., 126.

⁴⁸ Isto, 119. Prema podacima iz razdoblja 1847—1860. god.

1857. god. nije velik: 33 trgovca i 38 trgovačkih pomoćnika. Uglavnom su koncentrirani u gradu Poreču. Međutim, utjecaj trgovačkog kapitala, a posebno lihvarskog kapitala i na Poreštini je moćan. On daje važan biljeg ne samo opisanim obilježjima gospodarskog života već i društvenim odnosima na Poreštini.

Austrijska je državna vlast čvrsto držala u rukama upravljanje svim domenama života, ali za unapređenje gospodarskog života Istre malo je što poduzimala. Slabi su bili efekti od osobitosti carinskog režima na području istarskog okružja.⁴⁹ Atraktivno tršćansko tržište nije bilo udaljeno, ali je na njemu bila oštra konkurencija iz drugih područja u proizvodima kakve je nudila i Istra; k tome, istarski je proizvođač zavisn od domaće trgovačke mreže, kao dužnik domaćih trgovaca, sputan i ograničen u nastupu na tršćanskom tržištu. U domeni agrarne proizvodnje, najvažnijoj za Poreštinu, državna je pomoć jednako slabašna i bez efekata koji bi bili spomena vrijedni.⁵⁰ Feudalci i veći zemljoposjednici također su inertni. Cjelina gospodarskog sustava kao da ih zadržava u takvu stanju da se i oni zadovoljavaju osrednjosti. Slobodni seljaci, ne tako brojni, gospodarski su nejak i za samostalne pojedinačne mjere unapređenja poljoprivredne proizvodnje. Ostalo seljaštvo, najbrojniji proizvođači, u takvim je zavisnim odnosima da je onemogućeno u vlastitoj aktivnosti, pa tako i u mogućim akcijama unapređenja agrarne proizvodnosti; dijelom je njegova neaktivnost i oblik spontanog otpora postojećem gospodarsko-društvenom sustavu.

Rezultati djelovanja svih faktora bili su: životarenje u osrednjosti; raširenost kolonata i srodnih odnosa koji su tipični za održavanje osrednjosti proizvodnje u agraru kao glavnoj domeni gospodarskog života; ne stvara se materijalna osnova niti podstrek za razvitak drugih grana gospodarstva, kao obrta i sl. Osrednjost u gospodarskim aktivnostima neizbježno djeluje na već opisane osrednje trendove demografskih kretanja. Razumljivo da se sve to moralo odražavati i u društvenoj strukturi Poreštine, u društvenim i političkim odnosima, pa i na stanje tih odnosa u razdoblju sredine 19. st., razdoblju inače tako važnom po pečatu koji mu je davala četrdesetosma u tlim drugim zemljama i pokrajinama.

Društveni i politički odnosi

O društvenoj strukturi u Istri 1846. god. izjasnio se P. Kandler tvrdnjom: »Pojedinci se razlikuju na građane i na plemiće, te na one koji su izjednačeni sa plemstvom kao što je to kler, pa i gospoštije, ove potonje i onda kada ih ne posjeduju plemići.«⁵¹ To je točno, ali se ograničava uglavnom samo na gradske društvene strukture. Tek sa seljaštvom, daleko najbrojnijim i gospodarski najvažnijim faktorom, dobiva se pregled cjeline, stvarna slika društvene strukture.

Gospoštije nisu bile brojne na Poreštini. Već smo ih ranije nabrojili šest. Jedna je, i to *Vrsar*, feudalno dobro koje uoči četrdesetosme pripada C. k.

⁴⁹ Isto, 40—41, o stanju carinske linije u istarskom okružju.

⁵⁰ Isto, 70, o primjerima pomoći u sjemenju. O anketi koju državna vlast provodi radi poboljšanja proizvodnje ulja 1845. god.; vidi: Isto, 66. K tome i tekst ove rasprave uz bilješku 38.

⁵¹ Vidi: L'Istria, a. I, 1846, 122.

Komori. Sv. Mihovil nad Limom je feud obitelji Coletti, podrijetlom iz Trevisa u Italiji; prigodom stjecanja toga feuda još im je mletačka vlast 1772. god. dodijelila titulu *conti*, no samo muškoj lozi.⁵² *Gradina* je feudalno dobro obitelji Califfi, plemićke obitelji podrijetlom iz Italije, a sa sjedištem u Rovinju. *Funtana* je feud obitelji Borisi, podrijetlom, kako izgleda iz Bara, još 1617. god. primljena u plemićko vijeće grada Kopra, gdje joj je i sjedište. *Kontija, u općini Mugeba*, feud je obitelji Becich iz Poreča, s titulom *conti*. Konačno, *Tar* je bio feudalno dobro veneoijske patricijske obitelji Grimani. Sveukupno, to je bila mala grupa feudalaca na vrhu društvene ljestvice u Poreštini gdje je stalnije boravio tek manji dio te grupe.⁵³

Plemićkih obitelji, čiji su muški članovi bili vijećnici grada Poreča i porečke komune, kroz protekla stoljeća pa do 1806. god., bilo je malo već po anagrafu mletačke države za petogodište 1771—1775. god. Svega 18 obitelji.⁵⁴ Austrijska vlast poslije 1813. god. nije odmah priznala njihov plemićki status, već je donijela propis po kojemu te obitelji moraju zatražiti takvo priznanje. Postupak se provodio u razdoblju od 1816. do 1834. god., a zatim je 1836. god. objavljen popis obitelji kojima je potvrđen plemićki status.⁵⁵ Iz Poreča ih je 25 zatražilo i dobilo potvrdu.⁵⁶ Svi su se oni poslušno pokorili diktatu austrijske vlasti, pa zamolili, dobili i koristili potvrdu plemićkog statusa. Nikakva traga nekoj oporbi ili otporu Austrijskoj Carevini i njenu zahtjevu za verifikacijom i potvrđivanjem i najstarijeg plemstva. Najuglednija i najmoćnija obitelj porečkog municipalnog patricijata Polesini dobila je od austrijskog carskog režima ne samo potvrdu svojih još mletačkih titula plemića i markiža, nego su nešto kasnije (1871. god.) dobili od Austrije i titulu baruna.⁵⁷ Austrija se oduživala kući Polesini čiji je predstavnik god. 1814. ovako pozdravljao ponovnu uspostavu austrijske vlasti nad čitavom Istrom:

»(...) Da je Istra imala prividno pravo izbora svoga suverena, i ujedinjenja s drugom nacijom, ne bi mogla učiniti drugo nego zamoliti da je

⁵² D. Klen, *Fratriza. Feud Opatije Sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI—XVIII. st.)*. Rijeka 1969, 57, 83, 84.

⁵³ Podaci iz zapisa okružnog poglavara F. Grimschitza. Uz to: A. Benedetti, *Vecchia nobiltà giuliana*. Roma 1933; isti, *Fondamenti storici e giuridici della nobiltà giuliana*. Roma 1935; G. de Totto, *Feudi e feudatari nell'Istria veneta*. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria. Vol. LI—LII, 58. i sljedeće.

⁵⁴ B. Benussi, *Parento nell'èvo medio e moderno*. Parento 1910, 52.

⁵⁵ Postupak je vođen od 1. I. 1816. do 31. XII. 1834. Odlukom Gubernija u Trstu br. 1318 od 20. I. 1836. objavljen je »Popis«. Reproducirao ga je A. Benedetti, *Vecchia nobiltà giuliana*. Roma 1933, 12—15.

God. 1833. bilo je zatraženo objašnjenje od viših austrijskih državnih vlasti o položaju i pravima »komunalnog plemstva«, tj. o članovima nekadašnjih plemićkih gradskih vijeća u Kopru i Poreču, pa je Dvorska kancelarija iz Beča 29. XI. 1833. (br. 27258) objasnila: »...i članovi bivših plemićkih vijeća Kopra i Poreča, koji su već postigli potvrdu svog plemstva, i oni koji će tu potvrdu još steći, imaju se smatrati za plemiće austrijske carske države, i njima, u pokrajinama gdje plemstvo uživa izuzeće od vojne službe i privilegirano sudstvo, pripadaju bez ikakva ograničenja te prerogative kao svakom drugom plemiću.« Vidi: S. Mitis, *Alcuni documenti dell'Archivio capitanale di Pisino (1810—1860)*. Parento 1924, br. 254.

⁵⁶ Iz Kopra 52, iz Rovinja 10, iz Pirana 6, iz Vodnjana 4, iz Buzeta 4, iz Umaga 1, iz Vižinade 1, iz Baške na Krku 1, iz Buja 1. Vidi: A. Benedetti, n. dj.

⁵⁷ G. de Totto, *Il patriziato di Capodistria*. Parento 1939, 63—64.

primi najuzvišeniji car Austrije, zaštitnik, pacifikator, koji je zaštitio i umirio Evropu, i zaveo u njoj red. Istra nije mogla zaželjeti drugog sjedinjenja nego sa slavnom austro-njemačkom nacijom, koja je, smještena u središte Evrope, bila skoro od početka izvorom koji širi u čitavom svom opsegu sjajne zrake svih vrлина i svih vrijednosti (...) Jedan od najradosnijih i najznamenitijih dana koji se mora zabilježiti zlatnim slovima u analima Istre, nedvojbeno je onaj dan kada je Istra pridružena i inkorporirana Austrijskoj Carevini (...).⁵⁸

Kada izvori govore o društvenom sloju koji je izjednačen s plemstvom, misli se na kler i na činjenicu da su plemstvo i kler uživali tzv. privilegirano sudstvo (*forum privilegiatum*) do 1848. god., te na određena podavanja — daće, što ih je i crkva ubirala od stanovništva. Za 40-e godine nemamo točnijih podataka o broju crkvenih osoba na Poreštini; tek državna statistika iz 1857. god. precizira njihov broj na 21, a sva je prilika da ih i desetak godina ranije nije bilo mnogo manje.

Građani su i brojčano i gospodarski utjecajan društveni sloj na Poreštini, prije svega kao zemljovlasnici, rentijeri i trgovci. To nije novo građanstvo društvene epohe koja nadolazi, već se radi o starom municipalnom građanskom sloju. Njegov dio, kao nosilaca trgovačkog i lihvarskog kapitala već je kroz dulja prethodna razdoblja zadobio sve značajnije gospodarsko-društvene pozicije, što je davalo posebno obilježje i gospodarsko-društvenim odnosima na Poreštini uoči četrdesetosme.

Seljaštvo, daleko najbrojnija društvena skupina Poreštine, sačinjavalo je i pred 1848. god. više slojeva: od podanika na feudalnim dobrima, preko razmjerno brojnih obitelji u kolonatskom i kolonatu srodnim odnosima, pa poljoprivrednih radnika i nadničara, do sloja slobodnih seljaka — zemljoposjednika; ponekad i više članova iste obitelji u raznim agrarnim odnosima. Prema ondašnjim vladajućim shvaćanjima ponajmanje su državne i ostale statistike kvantitativno precizirale te slojeve seljaštva, pa u pokušajima da se ti omjeri utvrde bit će potrebna još mnoga istraživanja. Gospodarski sustav i razvitak dovodio je sve šire mase seljaštva u sve veću zavisnost ne samo o moćnijim vlasnicima zemlje, već naročito o trgovačkom i lihvarskom kapitalu. Ponajviše se to zbivalo kroz sljedeću sve širu gospodarsku praksu: proizvođač uzima na veresiju, u zajam, sjeme i druga sredstva za proizvodnju, ili hranu za svoje uzdržavanje, ili oboje, do nove ljetine; rijetko je u stanju da namiri svoje obveze iz nove berbe i žetve, a da ne mora ponavljati svoja zaduživanja; gotovo po pravilu, iako postepeno, on zapada u veće poteškoće i povećane dužničke odnose; dolazi i u takve situacije da se u

⁵⁸ Della riunione dell'Istria all'Impero dell'Austria. Discorso del Sig. Marchese G. P. de Polesini, nobile delle città dell'Istria, presidente e socio d'illustri accademie, dedicato a Sua Eccellenza il Sig. conte Francesco di Saurau, intimo consigliere di stato di Sua I. R. Apostolica Maestà Francesco I... Trieste 1814, str. 3, 7. Polesini k tome smatra i naglašava da je austrijski car »herojskom snagom, uz ogromne žrtve, s najvećom mudrošću i nepobjedivom hrabrošću, svladao najprije socijalnu pa zatim političku anarhiju naroda, kraljevinā i carstava«, pa da je u tom sklopu također utvrdio »vječnu sudbinu Istre«, i to Istre, koja da je do tada bila »iznemogla, kao udo odvojeno od vlastita tijela«! (Isto, 4—5). On ne zaboravlja, naravno, posebno naglasiti kako je zaslugom cara Franje I. »došao dan kada je ponovno uspostavljen u najljepšem i najsolidnijem obliku socijalni sustav«!

tekućoj godini već zadužuje na račun priroda iz sljedeće godine; tome pogođuju češće slabije rodne godine i nerijetke teže nerodice; zaduženost i zavisnost raste, postepeno do bezizlaznosti; dolazi do gubitka dijelova posjeda u korist vjerovnika, ako je dužnik samostalni vlasnik, a i zapadanja u kolonatske obveze, u sve potpuniju gospodarsku i društvenu zavisnost o vjerovniku.⁵⁹

U tom razdoblju pred četrdesetosmu jedino je istarsko seljaštvo pružalo značajniji i djelotvorniji otpor vladajućem gospodarsko-društvenom i političkom sustavu. Poprimalo je to oblike uskraćivanja urbarijalnih podavanja te isplate neposrednih poreza, pa se vlast za prisilno utjerivanje služi vojnom egzekucijom. Tako je bilo i tijekom jeseni 1844. god. kada državna vlast razmatra, u drugoj polovici listopada i početkom mjeseca studenoga, da li će biti bolji efekt upotrebom spomenute vojne egzekucije ili efikasnom pljenidbom imovine dužnika. Sačuvani su o tome izvještaji iz kotareva Belaj, Podgrad, Pazin, Buje, Motovun, Vodnjan i Lošinj.⁶⁰ Za kotar Poreč nema sačuvana izvještaja, ali jedva može biti sumnje da su i u tom kotaru bila raspoloženja i praksa drukčije negoli npr. u susjednom motovunskom kotaru.

Buna u Lupoglavu 1847. god. posvjedočila je raspoloženje velike većine istarskih seljaka. Tijekom same 1848. god., osobito u mjesecu travnju, opet su znatna previranja ne samo u Lupoglavu, već i u drugim predjelima. Državne vlasti procjenjuju kako »postoje indicije« da slična gibanja seljačkih masa mogu izbiti i »u mnogim drugim mjestima«; razmatra se primjena prijekog suda uz konstataciju da to neće ići »bez vojne asistencije«.⁶¹

Cjelinu tadašnje situacije na Poreštini izvrsno ilustriraju činjenice oko formiranja i djelovanja »Narodne straže«. Umjesto da ta Narodna straža bude instrument novih težnji i reformi četrdesetosme, nju stvara austrijska državna vlast da bi očuvala postojeći red i mir. U konkretnoj situaciji to je formiranje izgledalo u Poreštini ovako: u gradu Poreču Narodnu stražu sačinjavaju 162 čovjeka s oružanjem od 40 pušaka s bajonetima, što su pripadale dotadašnjoj općinskoj straži, a nekolicina ima i vlastite lovačke puške; na selu se Poreštine ne osniva Narodna straža, već se ostaje na postojećim općinskim stražama, ponešto uvećanim, s oružjem od ograničenog broja privatnih lovačkih pušaka. Zapovjednik tih snaga na čitavoj Poreštini, imenovan od državne vlasti, bio je — *feudalac conte Stefano Becich*. Vlast ustraje na tome da se seoskim stražama ne daje nikakvo oružanje, već da one ostanu pri određenoj broju svojih lovačkih pušaka!⁶²

⁵⁹ Vidi o tome: B. Stulli, n. dj., 73.

⁶⁰ Hist. arhiv Pazin. Okružno poglavarstvo Istre. Dopis Okružnog poglavarstva br. 322 od 4. X. 1844. upućen na tih 7 kotareva, a zatim izvještaji kotareva: Buje (20. X. 1844. br. 119); Podgrad (24. X. 1844. br. 119); Pazin (26. X. 1844. br. 90); Motovun (31. X. 1844. br. 124); Vodnjan (5. XI. 1844. br. 141).

⁶¹ Isto, ad br. 206/1848. u dopisu Namjesništva iz Trsta 2. IV. 1848, upućenom Okružnom poglavarstvu u Pazinu.

⁶² Isto. Izvještaj kotarskog komesara iz Poreča br. 954 od 22. IV. 1848. Brojno stanje u odredima općinskih straža bilo je sljedeće: Tar 62, Nova Vas 40, Zbandaj 27, Preseka 12, Maj 12, Dračevac 12, Mušalež 11, Mugeba 10, Vrvari 8, Fuškulin 7, Vrsar 80, Baderna 30, Funtana 20, Gradina 19 i Sv. Mihovil nad Limom 8.

Činjenice o feudalcu kao zapovjedniku četrdesetosmaške Narodne straže, te o strahu od kakva ozbiljnijeg naoružavanja seljaka, dovoljno govore o stvarnosti četrdesetosme na Poreštini. Strah od pokreta seljačkih masa diljem Austrijske Monarhije prisililo je i vladajuće u toj državi da donesu zakon od 7. IX. 1848. o ukidanju feudalnih tereta. U Istri, pa i na Poreštini, nije tada bilo novog liberalnog građanstva koje bi se uoči četrdesetosme zauzimalo u prilog takve reforme ili bi je barem pozdravilo na jesen 1848. god. nakon što je uslijedila »odozgo«. Umjesto toga postojala je grupa intelektualaca, uglavnom iz redova municipalnog građanstva, koja se u procesu nacionalnog konstituiranja opredijelila za talijanski nacionalni pokret, isticala povijesne veze Istre s Venecijom, pozdravljala 1848. god. uspostavu republike u Veneciji, uz želje za ponovnim sjedinjenjem Istre s Venecijom. Već i prije 1848. god. publicistički propagiraju ideju o talijanstvu čitave Istre, usprkos njenoj slavenskoj većini pučanstva; to je bila i osobito omiljela teza začetnika talijanske iredentističke historiografije u Istri Carla de Franceschija, koji tu propagandnu tezu varira u nizu članaka u tršćanskoj štampi.⁶³ Ista je teza nešto kasnije cjelovitije rezimirana u poznatom članku: »O neophodnosti da slavensko pučanstvo Istre postane talijansko«.⁶⁴

U gradu Poreču nije bilo glasnijih zagovornika takvih ideja. Povjerljivi politički izvještaji austrijskih državnih vlasti tijekom četrdesetosme govore: o porečkoj grupi »nemirnih ljudi«, 10—12 osoba koje da gaje »osjećaje za Veneciju« (29. II. 1848);⁶⁵ o nekolicini ljudi u Poreču koji agitiraju za repu-

⁶³ Vidi: A Carlo De Franceschi. Atti e memorie della Società istriana... Vol. XL. 1928, fasc. II, s bibliografijom njegovih radova.

⁶⁴ Objavljeno u: Almanacco istriano, a. I. Venezia 1851, 75—82, potpisano inicijalima »Z. M.«. Primjera radi, nekoliko teza toga članka:

— Talijani žive u Istri združeno u većim ili manjim, značajnijim masama, a »Slaveni« raštrkani, u manjim skupinama diljem Istre, posvuda odijeljeni Talijanima.

— Talijani imaju jezik koji spada među najkulturnije, jedini jezik kojim se piše u Istri; oni imaju spomenike i nacionalne velikane kojima mogu biti ponosni; oni imaju povijest. Nasuprot tome, »Slaveni« nemaju književnog jezika, nemaju spomenika niti povijesti; oni su iskorijenjeni ogranci nekih obitelji koje su im nepoznate; međusobno su različiti, bez nacionalne sveze koja bi se mogla nazvati općom, razlikujući se odijevanjem, domaćim običajima, životnim navadama, po dijalektu i po vjeri.

— Za bilancu civiliziranosti nije bitan broj ljudi nego moć koja može biti veća u jednom pojedincu negoli u tisućama ljudi. Talijanski element mora biti favoriziran svim sredstvima, »kako bi se njegovi dobrotvorni utjecaji široko rasprostrli, pa da se pospješno ostvari djelo prirode«!

— U dobrim i spontanim odnosima treba da se »manje kulturne klase prirodno oslone na one civiliziranije i prosvjećenije, prihvaćajući korisnu i častnu nadmoć potonjih«.

— Usprkos ustavnom pravu svakog naroda na svoj jezik: »bit će svakako razumna stvar odreći se jednoga prava koje je u opreci sa stvarnom i trajnom koristi; primjeri ljudi koji su se spontano asimilirali brojni su u povijesti«.

— Na prigovor da će i »slavenska« kultura napredovati, i neće ostati na »sadašnjem« stupnju, odgovara se: istovremeno će i talijanska kultura dalje napredovati tako da će uvijek ostati odnos »kao između dječaka i čovjeka«!

⁶⁵ S. Mitis, n. dj., br. 296.

bliku u Veneciji šireći alarmanantne glasine, a koji da su pobjegli u Veneciju (17. IV. 1848);⁶⁶ o tome da je dan Sv. Marka u Poreču prošao mirno, da neznatan broj Porečana ima »entuzijazma za talijansku stvar i narodnost«, a da se iz »niže klase« čuje češće kako će oni prvi dati lekciju »gospodi« ako se usude na neku »demonstraciju u korist Sv. Marka«, tj. u korist republike u Veneciji (26. IV. 1848);⁶⁷ o tome da je više Porečana, kako bi izbjegli novačenju, prebjeglo na talijanske ratne brodove koji su tada krstarili i uz zapadnoistarsku obalu (2. VI. 1848)⁶⁸ i sl. Sve su to za cjelinu Poreštine samo periferna i sporedna zbivanja bez osjetnijih posljedica. Tek poslije 1861. god., nakon što je u Poreču sjedište pokrajinskog sabora i pokrajinskog odbora, iz toga će se grada također širiti sve agresivnija antislavenska propaganda, potičući nacionalističku mržnju i produbljujući jaz između slavenske većine i talijanske nacionalne manjine u Istri.

Kada su se tijekom 1848. god. javili glasovi o eventualnom priključenju Istre pokrajini Kranjskoj, porečki je biskup Peteani u dva navrata vodio delegacije državnim vlastima protiv takvih planova i težnji. Na zaključke Narodnih zahtijevanja i Hrvatskog sabora o udruživanju i Istre u zajednicu hrvatskih zemalja,⁶⁹ nije bilo direktnog reagiranja jer su se autonomaške i protalijanske grupacije u Istri oslanjale na činjenicu da austrijska državna vlast ne želi nikako takva priključenja, pa da će ih svakako i onemogućiti.

Po nacionalnoj pripadnosti na Poreštini apsolutno dominira hrvatsko pučanstvo. To mora da prizna i okružni poglavar istarskog okružja u svojim zapisima iz 1842. god., nazivajući tu većinu slavenskom, dosljedno stavu vladajućih u Austrijskoj Monarhiji i njihove birokracije, koja ni u Istri niti u Dalmaciji tada nikako ne nalazi Hrvata! Koristeći tezu o tzv. razgovornom jeziku isti poglavar tvrdi da su stanovnici Poreča i Vrsara Talijani. Naglasio je, doduše, da su Slaveni također i stanovnici obalnih općina Funtane, Tara i Vabrighe. Hrvati Poreštine nemaju svoga jačega građanstva koje bi predvodilo narodnim preporodom i nacionalnim pokretom, ali veći dio svećenstva pomaže očuvanju hrvatske narodnosti. O tome svjedoči i činjenica da se već spomenuti zagovornici talijanizacije hrvatskog seljačkog puka u Istri obraćaju i svećenstvu kao faktorima »u čijim rukama sve leži«, optužujući ih da održavanjem hrvatske pripadnosti seljačkih masa davaju prednost »ignoranciji i predrasudama« odbijajući talijansku civilizacijsku; da bivaju »instru-

⁶⁶ Isto, br. 418. Jedan izvještaj od 21. IV. 1848. tvrdi da su Piran i Poreč »najnevjerniji gradovi Istre«, no iz cjeline se sačuvanih dokumenata nikako ne može izvući takav zaključak (Isto, br. 436).

⁶⁷ Hist. arhiv Pazin. Okružno poglavarstvo Istre. Izvještaj kotarskog komesara br. 69 od 26. IV. 1848. upućen Okružnom poglavarstvu u Pazinu. U jednom vojnom izvještaju od 28. IV. 1848. tvrdi se da je u Poreču sin markiza Polesini »glavni promotor nereda« (vidi: S. Mitis, n. dj., br. 469). Izvještaj kotarskog komesara iz Poreča od 24. V. 1848. ističe da u Poreču »vlada apsolutni mir« (Isto, br. 522).

⁶⁸ S. Mitis, n. dj., br. 550. Općina je Poreč prethodno zatražila suspenziju novačenja (»leve«) na svom području, ali je guverner iz Trsta 27. V. 1848. to odbio (Isto, br. 536). Odgoda novačenja i smanjenje poreza, to su dva glavna i opća, jedno-dušna zahtjeva stanovništva čitavog istarskog okružja tijekom 1848. god.

⁶⁹ Vidi pobliže: B. Stulli, Oko pripadnosti kvarnerskih otoka 1848/49. i 1861. god. Vjesnik Hist. arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XXV, Rijeka 1982.

menti mržnje i tuđih ambicija»; da »siju neslogu među braćom«, te da »izazivaju strasti!«⁷⁰

Opismenjavanje i opće prosvjećivanje širih slojeva pučanstva trajno je bilo vrlo usporeno i sasvim nedovoljno. Za kotar Poreč imamo podatke samo iz 1840. god. Tada je postojala jedna osnovna škola za dječake i djevojčice u gradu Poreču; jedna srodna škola u Vrsaru, ali samo za dječake. Okružni kapetanat ima namjeru osnovati u Sv. Lovreču »za sada« barem tzv. trivijalnu školu, kao i jednu za četiri susjedne župe, tj. za Vabrigu, Tar i Preseku — tvrdi u svojim zapisima tadašnji okružni poglavar istarskog okruga. Uz to, podaci za cjelinu istarskog okruga dovoljno ilustriraju i stanje u detaljima. U god. 1831. cijelo je istarsko područje imalo: jednu gimnaziju s 80 đaka; 56 škola (*glavne, trivijalne i djevojačke*); 53 »opetovnice« s 1893 đaka; sveukupno 28367 školskih obveznika, od kojih je pohađalo škole samo 5478. Sljedećih je godina taj omjer bio: 1832. god. 28109 : 5366, u 1837. god. 28213 : 4961; u 1840. god. 28678 : 3521 itd. U god. 1847/48. bilanca je ovakva: jedna gimnazija sa 111 đaka; 94 škole (*glavne, trivijalne i djevojačke*); 66 »opetovnica« s 2063 đaka; ukupno svih školskih obveznika 32633 a faktički je pohađalo škole 8470 đaka!⁷¹ Tijekom 50-ih godina to se stanje malo popravilo, usprkos administrativnim mjerama državnih vlasti. Nepovoljne gospodarske prilike sve više utječu na trajno veliki postotak djece koja ne pohađaju škole. Nametanjem njemačkog jezika i u školstvu državna vlast potiče takve trendove stanja i razvitka, a pridružuju joj se krugovi talijanskog i talijaniziranog građanstva inzistiranjem na talijanskom nastavnom jeziku u svim školama. Glagoljaštvo je i na Poreštini bilo živo još i kroz prvu polovinu 19. st. Posvjedočuje to i primjerak glagoljaškog misala iz Vabriga, a posljednjim se svećenikom — glagoljašem smatra A. Velović iz Vabriga (umro 1847. god.). Porečki je biskup A. Peteani 24. III. 1857. pisao goričkom nadbiskupu da u njegovoj biskupiji nema više u bogoslužju »glagoljskog jezika«.⁷² Politika održavanja talijanskog kao službenog jezika, pa i kao nastavnog u školama, bitan je i neizostavan dio austrijskog upravnog sustava u Istri i u Dalmaciji,

⁷⁰ Almanacco istriano, a. I. Venezia 1851, 82.

Kako su talijanski »liberali« u Istri zamišljali da će se riješiti slavenske većine u Istri time što će se Slaveni neminovno i mirno potalijančiti, vidljivo je također i iz pisma što ga dr. Luigi Barsan piše 30. X. 1848. svome bratu, a u kojem uz ostalo kaže: »(...) L'Istria è stata e dev'essere sempre italiana e gli Slavi che vivono nella campagna, dispersi e senza civili istituzioni, si italianizzeranno un po' alla volta e senza difficoltà, senza impor loro colla forza la nostra nazionalità; da se s'accosteranno a noi e con noi si fonderanno. Essi abbisognano di noi, ed una buona educazione elementare li persuaderà sempre più ad avvicinarsi, locchè meglio si conseguirà cangiando tutto l'attual clero e sostituendovene uno più istrutto e nazionale (...)« Vidi: C. De Franceschi, Memorie autobiografiche. Archeografo triestino, vol. XII della III serie. Trieste 1925—26, str. 241. Dakle, bitan preduvjet za uspjeh procesa u kojemu će istarski Slaveni postati Talijani jest u tome da se iz Istre ukloni *čitavo* postojeće svećenstvo koje održava osjećaje narodne pripadnosti u istarskih Hrvata i Slovenaca i da se to svećenstvo nadomjesti novim klerom talijanskih nacionalnih osjećaja. Svakako, i citirane teze vrlo dobro karakteriziraju tzv. »liberalizam« tadašnjih predvodnika talijanskog nacionalnog pokreta u Istri.

⁷¹ Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. III-er Jhrg. 1831. Tafel 54; isto, V-er Jhrg. 1832; isto, X-er Jhrg. 1837; isto, XIII-er Jhrg. 1840; isto, für die Jahre 1847 und 1848. Zweiter Theil. Wien 1853. Tafel 19. Küstenland.

⁷² B. Milanović, n. dj., 101, 295.

sustava pogodovanja manjine na štetu hrvatske većine stanovništva. Što je takvo održavanje talijanskog jezika bilo i dalje trajno sredstvo talijanizacije dijela hrvatskog pučanstva, to austrijsku vlast nije brinulo; ona tu talijanizaciju pokušava zamijeniti jedino germanizacijom.

Već ranije spomenuti zakon o ukidanju feudalnih tereta od 7. IX. 1848. ukinuo je podložništvo i sve terete koji proizlaze iz podložništva. *Bez naknade* ukinute su obveze iz osobnog podložništva. *Uz naknadu* ukinute su pak one radne obveze, te davanja u naturi i u novcu, koja je uživatelj zemlje morao davati zemljišnom gospodaru, ovlašteniku desetine ili gospoštijskoj vlasti. Zakon posebno spominje da se uz naknadu ukidaju i prava drvarenja i paše, te služnosti podložnika gospoštijama, a da bez naknade prestaju prava košenja trave i paša, koje zavise od gospodске vlasti nad seoskim općinama, kao i ispaša na ugaru i na strnjištima.⁷³

Taj je zakon nesumnjivo donio određena olakšanja dotadašnjim feudalnim podložnicima. Međutim, putem obvezne novčane naknade, pa odredbama provedbenih propisa o zemljišnom rasterećenju (*Grundentlassung, esonero del suolo*), te složenom i dugotrajnom procedurom toga rasterećenja, kao i normiranjem tzv. šumskih servituta tek u god. 1853—1860. i 1871, bila su znatno umanjena očekivanja i praktične gospodarske posljedice i efekti. Tako je bilo posvuda, pa i u Istri i na dijelu Poreštine gdje je bilo feudalnih odnosa. Na područjima Istre su položaj seljaka otežavale k tome još i česte nerodice 50-ih godina i kriza vinogradarstva zbog napada lužnjače na vinovu lozu.

Na položaj se velikog dijela seljačkih masa još teže odrazila činjenica što četrdesetosma nije ni ti dirnula u kolonatske i njima srodne odnose, tako raširene baš i na Poreštini, a tako efikasne u jačanju gospodarske i društvene zavisnosti seljaka o zemljišnim gospodarima. Isto je tako netaknutom ostala, i dalje jačala, sve teža zavisnost seljaštva o trgovačkom i lihvarskom kapitalu. Sustav neoapsolutističke vladavine 50-ih godina nesmiljeno je učvrstio takve spone zavisnosti i neslobode. Dakle, na Poreštini su reforme četrdesetosme donijele seljaštvu malo olakšanja. To je ujedno značilo da su do tada gospodujući društveni slojevi malo izgubili na svom dominantnom položaju. Iako je Opći građanski zakonik kao temelj pravnog života u 19. st. poticao sve slobodnije raspolaganje privatnim vlasništvom, faktori stvarnog gospodarskog stanja sputavali su i ograničavali takvo raspolaganje širokom krugu zavisnih ljudi, a pogodovali su takvu raspolaganju užem krugu većih zemljišnih posjednika i trgovaca.

Faktori zemljišnog posjeda i poreznog cenzusa, uvršteni među temelje austrijskog državnog i upravnog sustava, uz faktičnu zavisnost i neslobodu većine seljačkih masa, osiguravali su gospodujući položaj spomenutih društvenih slojeva u gospodarskom i društvenom životu Poreštine i tijekom 50-ih godina 19. st.

Usporedo s provedbom zemljišnog rasterećenja tih 50-ih godina očituju se i tendencije većeg prometa zemljištem, pa dalje pojave tzv. zamjene zem-

⁷³ Vidi tekst zakona u: Gesetze und Verordnungen... 76. Bd. Wien 1851 285—288. Usporedni tekst na njemačkom, talijanskom, slovenskom i hrvatskom jeziku objavio je, kao proglas, i Gubernij za pokrajinu Primorje 13. IX. 1848. pod br. 17721/20956.

ljišnih parcela, kojima se prikrivao zelenaški grabež vlasništva zemlje iz ruku seljaka. Tegobe se povećavaju već višekratno spomenutim nerodicama u tom razdoblju 1850—1860. god., te krizom vinogradarstva. Kolonat se širi, a kao agrarni odnos koji vodi prosječnoj proizvodnji, nestimulativan, on sprečava tako potrebno unapređenje poljoprivredne proizvodnje. Nagomilane gospodarske tegobe u razvitku do kraja 50-ih godina, pa naprijed opisana dinamika demografskih kretanja, kao i društvena struktura po statistici iz 1857. god., dovoljno svjedoče, dovoljno potvrđuju gore navedene tvrdnje.

Osnovna suprotnost između većih zemljoposjednika i trgovaca s jedne, a većine seljačkih masa s druge strane, kao bitno obilježje društva na Poreštini, ne samo da i dalje traje, već se u procesu 50-ih godina sve više dubljuje.

To bi bile važnije karakteristike stanja u kojemu Poreština dočekuje tzv. obnovu ustavne ere 1860/61. god.

Tablica br. 2

I S T A R S K O O K R U Ź J E
PREGLED KOTAREVA PO NJIHOVOJ POVRŠINI, GODIŠNJOJ POREZNOJ
PROCJENI I BROJU OPOREZOVANIH

Kotar	Površina		Porezna procjena u fiorinima	Broj oporezovanih
	jutara	klaftera		
Motovun	54203	1004	117741	4675
Koper	53949	186	116837	10814
Buje	46271	1429	114766	3977
Pazin	72264	1174	100149	4686
Poreč	37448	272	100142	2524
Vodnjan	68093	1536	91148	4478
Piran	18897	1376	80981	3493
Podgrad	93689	1301	76311	3992
Buzet	59400	1351	66252	4069
Rovinj	27536	653	63502	2633
Krk	74437	747	56642	9114
Pula	38714	907	55802	3032
Cres	79010	298	46333	4496
Labin	42625	1069	43636	2509
Volosko	38725	1524	37770	6627
Belaž	44736	932	36796	2376
Lošinj	9754	512	12099	2909

Tablica br. 2 — nastavak

KOTAR POREČ
POVRŠINE I POREZNE PROCJENE PO OPĆINAMA

Općina	Površina		% od ukupne površine kotara	Porezna procjena		% od ukupne porezne procjene kotara
	jutara	klaftera		fiorina	karantana	
Poreč (sa selom Maj)	3342	565	8,92	13750	50	13,73
Žbandaj	5394	654	14,40	12754	16	12,75
Sv. Lovreč	5342	1348	14,26	11312	2	11,31
Vrsar	2761	225	7,37	9173	44	9,16
Baderna	4198	942	11,21	8701	41	8,69
Nova Vas	2619	62	6,99	7525	54	7,51
Funtana	1406	1382	3,75	5259	17	5,25
Tar	2010	62	5,37	4807	21	4,80
Mušalež	868	1024	2,32	3897	41	3,89
Gradina	1919	738	5,12	3633	5	3,63
Preseka	1520	1383	4,13	3433	10	3,43
Sv. Mihovil nad Limom	1854	902	4,95	3372	25	3,36
Mugeba	1158	1100	3,09	3305	23	3,30
Vabriga	1033	421	2,75	2768	44	2,76
Fuškulin	1128	1413	3,01	2669	36	2,66
Dračevac	555	29	1,48	2284	13	2,28
Vrvari	333	822	0,88	1492	40	1,49

Prema podacima iz djela: P. Kandler, Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale. Trieste 1855, str. 170, 173; te u časopisu L'Istria, a. I, 1846, str. 357.

IL PARENTINO VERSO LA META DEL XIX SECOLO

Bernard Stulli

Verso il 1848 la zona del Parentino era un territorio amministrativo-politico del distretto di Parenzo, che comprendeva i comuni di Parenzo (Poreč), Dračevac, Foscolino (Fuškalin), Preseka, Abrega (Vabriga), Musalez, Sbandati (Žbandaj), Torre (Tar), Varvari (Vrvari), Villanova (Nova Vas), Orsera (Vrsar), Fontane (Funtana), Gradina, San Lorenzo (Sv. Lovreč), San Michele sul Leme (Sv. Mihovil na Limu) e Mompaderno (Baderna). Pochi furono i cambiamenti in questa amministrazione, che avvennero precedentemente e durante la riforma del 1848—53.

L'autorità distrettuale fu permanentemente l'organo amministrativo di primo grado e cioè un organo misto amministrativo-giudiziario, e solo la riforma costituita del 1867—68 portò alla definitiva separazione degli organi amministrativi da quelli giudiziari. Nell'ambito di questa strutturazione i comuni furono solo organi territoriali sussidiari, attraverso i quali il distretto portava a termine alcune sue funzioni. In tali funzioni sussidiarie erano presenti anche le figure del «giuppano» (župan) e del «sotto giuppano» (podžupan) nei vilaggi croati del Parentino. Certi cambiamenti nella organizzazione comunale non portarono in questo senso ad alcun mutamento.

Le signorie feudali nel Parentino avevano una lunga tradizione. Orsera, come signoria del vescovado di Parenzo, venne secolarizzata ancora nel XVIII secolo. Dopo il 1813 l'Austria non rinnovò l'amministrazione patrimoniale e il potere giudiziario nei feudi istriani, ma unicamente nella zona del distretto di Belaj. Così nemmeno del Parentino, verso il '48, non sussistevano l'amministrazione patrimoniale e il potere giudiziario nei feudi di Fontane, Gradina, S. Michele sul Leme e altrove.

L'andamento demografico relativamente a tutto il Parentino appare dai dati seguenti:

Anno	1846	1857
Case	1.340	1.631
Abitanti	7.905	8.089

Una dinamica simile, naturalmente, è presente anche nei comuni. Però più veloce fu la crescita avvenuta nel comune di Parenzo e quindi nei comuni di San Lorenzo e di Orsera.

Nell'interno del Parentino il più popolato era il comune di Parenzo, il che era dovuto sia alla stessa città come all'alto grado di cultura che ivi si era sviluppato. Parenzo, infatti, comprendeva il 9 per cento di tutto il territorio del distretto e abbracciava il 35 per cento della sua popolazione complessiva. La meno popolata era la zona del comune di Sbandati, che occupava il 14,5 del territorio distrettuale e possedeva solo il 7,5 per cento dei suoi abitanti.

Un primo quadro della struttura occupazionale della popolazione del Parentino viene dato dalla statistica statale austriaca appena nel 1857. Degli allora 8.089 abitanti del distretto veniva rilevato che il 2 per cento non svolgeva attività economiche, mentre in attività economiche erano occupati 1.546 «proprietari terrieri», 43 «reditieri», 85 «artigiani», 33 «commercianti», cioè complessivamente circa il 21 per cento della popolazione del distretto. Per quanto riguardava la manodopera salariata si avevano 564 «giornalieri», 543 «aiutanti lavoratori agricoli», 210 «marittimi e pescatori», 160 «artigiani», 154 «impegnati in altri servizi» e 38 commessi. Tutte queste categorie costituivano pure il 21 per cento degli abitanti del Parentino. Sebbene non sia completa, tale statistica conferma come la produzione agricola costituisse la base della vita nel Parentino.

Per quanto riguarda il terreno coltivabile nei vari comuni, si rileva che nel Parentino dominava l'antica prassi della coltura mista. Se ci avvaliamo del totale di tutte le specie, nelle quali sono compresi i vigneti, si otterrà un totale di 7.810 ettari su complessivi 37.448 ettari di tutto il territorio del distretto di Parenzo. Un analogo conteggio per quanto riguarda gli oliveti stabilisce che venivano coltivati

su 1.608 ettari. Cioè la coltivazione tradizionale della vite continuava a dominare e il vino e quindi l'olio venivano a essere tra i prodotti principali di esportazione.

Nella viticoltura in testa si trovava il comune di Sbandati con 5.344 ettari, seguito dal comune di Parenzo con 1.001 ettari, e quindi da Orsera con 800, San Lorenzo con 779, Villanova con 648 e così via. Il solo comune di Orsera aveva unicamente vigneti per complessivi 326 ettari.

Nell'olivicoltura primeggiava il comune di Parenzo con 503 ettari, e quindi seguiva di nuovo quello di Orsera con 379 ettari. Tutti gli altri comuni erano piuttosto indietro rispetto ai primi due, e assolutamente privi di oliveti erano Dračevac, Foscolino, Gradina, San Michele sul Leme e Mompaderno.

Il totale del terreno arativo era di 12.810 ettari, cioè un terzo di tutto il territorio del Parentino. Il dirigente circondariale dell'Istria, nelle sue note dell'anno 1842, asseriva che i prodotti principali del Parentino erano il vino e l'olio e quindi i cereali, i prodotti della terra, e successivamente la verdura e un po' di frutta.

Un'analisi compiuta in base ai dati a disposizione dimostra che in questo periodo i maggiori produttori agricoli nel Parentino erano i comuni di Parenzo, Orsera, San Lorenzo e Sbandati.

Il basso prezzo del vino, principalmente rivolto all'esportazione, aveva creato delle gravi difficoltà verso gli anni '40 e risultarono vani i tentativi di piazzare il vino istriano attraverso una apposita azienda con sede a Trieste. Peggiori conseguenze si ebbero nel 1853 quando le viti vennero infestate dall'oidio, provocando una crisi grave e lunga nella viticoltura, che pesò su tutta la vita economica.

Le fonti annotano che in questo periodo ebbe anche la sua importanza l'esportazione del legno, combustibile e lavorato, il che era reso possibile dal fatto che tutta una terza parte del territorio del distretto era coperta da boschi, nei quali gli alberi potevano venire abbattuti.

Per quanto riguarda l'allevamento del bestiame esistevano favorevoli condizioni naturali. A tale proposito esistono i dati relativi agli anni 1846 e 1857, dai quali si può rilevare che il numero dei manzi aumentò da 1.105 a 2.057, quello delle pecore da 9.869 a 10.291. L'allevamento delle pecore fu di grande importanza in quanto procurava anche un quantitativo di lana che veniva esportata. I pascoli del Parentino venivano sfruttati anche nella stagione invernale da «alcune migliaia» di pecore, che provenivano dai distretti di Pinguento e di Castelnuovo (Podgrad) e anche dalla zona confinaria dell'allora contea di Kranj.

Mancando indici quantitativi riguardanti i rami più importanti della produzione, un quadro indicativo dell'effettiva economia complessiva del Parentino ci proviene dai dati riguardanti il gettito delle imposte e il numero dei contribuenti. La loro analisi stabilisce che, pur essendo il distretto di Parenzo per ampiezza di territorio al XIV posto nella penisola istriana, era al V posto per il gettito delle imposte. Nello stesso tempo, per il numero dei contribuenti, il Parentino era al XV posto, dal che si deduce la concentrazione della proprietà in un circolo ben chiuso di possidenti. Un quadro interessante viene anche dato dall'analisi del gettito delle imposte nei comuni del Parentino. Prendiamo in considerazione la percentuale per ogni singolo comune del terreno, di tutto il distretto, e quindi la percentuale di terreno edificato di tutto il distretto, la percentuale della popolazione di tutto il distretto e, infine, la percentuale del gettito delle imposte di tutto il distretto. Ne deriverà che i comuni di Parenzo, di Orsera, di San Lorenzo e di Sbandati figurano ai primi posti nella realizzazione nel Parentino del reddito produttivo.

Scarsi sono i dati relativi alla pesca lungo le coste del Parentino. I dati del 1853 riguardano 107 pescatori e 400 quintali di sale ottenuti dal distretto di Parenzo a prezzo agevolato per salare il pesce. Ma ne ricevette molto meno di Rovigno che ne acquistò 2.000 quintali, di Pirano (1.000 quintali), pur avvicinandosi al distretto di Capodistria che ottenne 50 quintali da usare allo stesso scopo.

L'artigianato non era sviluppato in base alle primarie necessità casalinghe.

Il commercio per via mare si svolgeva attraverso i porti di Parenzo, Orsera, Torre e Cervera e il canale di Leme. La merce era particolarmente costituita dal vino e dalla legna. Il valore delle merci trasportate era molto modesto. All'inizio degli anni '40, Parenzo aveva solo due strade transitabili e tutte e due erano distrettuali cioè mantenute in efficienza con i mezzi del distretto. Durante il '50 si aumen-

tò di poco il numero delle strade Tra le numerose fiere che avevano luogo nel circondario istriano, annualmente ne veniva effettuata il 21 novembre anche una a Parenzo.

Il numero dei commercianti nel distretto nel 1857 non era elevato: 33 commercianti e 38 commessi. Per la maggior parte erano concentrati nella città di Parenzo. Però l'influenza del capitale commerciale e specialmente di quello degli usurai era molto forte anche nel Parentino. E ciò costituiva una importante caratteristica non solo della vita economica ma anche di quella sociale.

Per quanto riguarda i rapporti sociali va prima di tutto accennato alle signorie, che nel Parentino non erano molte. Orsera, verso il 1848, apparteneva alla Camera regio-imperiale; San Michele sul Leme era feudo della famiglia Coletti, originaria di Treviso; Gradina era feudo della famiglia Califfi, nobili italiani che risiedevano a Rovigno; Fontane apparteneva alla famiglia Borisi di Capodistria; Konti, nel comune di Moughebo (Mugeba), era feudo della famiglia Becich di Parenzo, e Torre era feudo della famiglia patrizia veneziana Grimini. In totale, quindi, un piccolo numero di feudatari in cima alla scala sociale del Parentino, zona nella quale, in effetti, abitavano pochi di essi.

Ai nobili, che attraverso i secoli, fino al 1806, erano membri del Consiglio nobiliare del comune di Parenzo, l'Austria, dopo il 1813, stabilì che avrebbero dovuto precisare con documenti la loro nobiltà. Tale ricerca dell'origine nobiliare durò dal 1816 a 1834. Da Parenzo furono in 25 a effettuarla e a ottenerne conferma. In genere tutti i nobili obbedirono alla disposizione, effettuarono le relative ricerche, le ottennero e si valsero del loro stato nobiliare. I più potenti, tra questi antichi patrizi municipali, furono i Polesini, i quali non solo ottennero la conferma del titolo veneziano di nobili e marchesi, ma dal governo austriaco più tardi (nel 1871) ricevettero anche il titolo di baroni dell'impero d'Austria.

La borghesia costui uno strato numeroso e influente. Prima di tutto in veste di proprietari terrieri, di redditieri e di commercianti. Non si trattava di una borghesia nuova sorta con l'epoca sociale che stava facendo la sua apparizione, ma della vecchia borghesia municipale. Il loro ruolo di possessori del capitale commerciale e dell'usura, già attraverso lunghi periodi precedenti, aveva portato la borghesia a posizioni economico-sociali sempre più importanti, posizioni che in seguito vennero mantenute con successo e quindi innalzate.

La popolazione contadina, che costituiva il più numeroso raggruppamento nel Parentino, verso il Quarantotto, era formata da diversi strati: vassalli nei feudi, famiglie in rapporti di colonia o simili alla colonia, lavoratori e braccianti agricoli, contadini liberi proprietari.

Il sistema e lo sviluppo economico portarono sempre più ampie masse di contadini ad una maggiore dipendenza dai grandi proprietari fondiari e dai commercianti e dal capitale d'usura, attraverso la prassi seguente: il produttore prende in prestito la semenza e gli altri mezzi di produzione, oppure alimenti, oppure tutto quanto si è detto fino al nuovo raccolto; raramente è in condizioni di far fronte ai suoi debiti con la nuova vendemmia e con il raccolto in modo di poter soddisfare i propri impegni e di non essere obbligato a rinnovare i propri debiti; gradualmente egli incontra sempre nuove difficoltà e i debiti aumentano; arriva, quindi, ad una tale situazione per cui nell'anno corrente già attua degli obblighi sul conto di ciò che trarrà l'anno seguente; sopravvengono spesso annate difficili e sterili, aumentano gli indebitamenti e la subordinazione, gradualmente e senza alcuna via d'uscita; giunge così a perdere parte della proprietà a favore del creditore, se il debitore è proprietario individuale, o cade in un rapporto di colonia, oppure, qualora si tratti di un colono, in ancora più pesanti obblighi di colonia, in una sempre più completa dipendenza economica e sociale dal creditore.

La situazione complessiva del 1848 nel Parentino è illustrata efficacemente dalla formazione della Guardia nazionale, formata dal potere statale e composta nella città di Parenzo da 162 elementi armati di 40 fucili con baionetta. Nei villaggi la Guardia nazionale non venne formata, ma rimasero in vita le già esistenti guardie comunali, l'armamento delle quali era costituito da qualche fucile da caccia di proprietà privata. A comandare tutti questi raggruppamenti il potere statale aveva nominato il conte feudatario Stefano Becich. Il potere persisteva nel convincimento che le guardie comunali non dovessero venire armate, ma solo avere a disposizione un numero ridotto di fucili da caccia. Il feudatario posto a comandante nel

Quarantotto della Guardia nazionale ma soprattutto la paura di un più serio armamento dei contadini delineano sufficientemente la situazione esistente in quel tempo e ne costituiscono la specificità essenziale. Di irrisoria importanza era allora a Parenzo la propaganda di un gruppo di cittadini orientati verso il nazionalismo italiano, cittadini appartenenti ad altre città dell'Istria occidentale, i quali, ancora dal 1843, attraverso la stampa triestina, avevano cominciato un'agitazione a favore dell'italianità dell'Istria, nonostante che la stragrande maggioranza appartenesse alla popolazione slava. Le relazioni politiche relative al 1848 dicono di un piccolo gruppo oppure di singoli che a Parenzo simpatizzarono per la proclamazione della repubblica a Venezia e desideravano l'annessione all'Italia. Nella città di Parenzo tale propaganda divenne più aperta solo dopo il 1861.

La legge del 7 settembre 1848 eliminò la sottomissione feudale nella monarchia austriaca, e tutti gli impegni che ne derivavano, ma senza risarcimenti e riaffermando gli obblighi derivanti dalla personale subordinazione. Vennero concessi degli alleggerimenti alle sottomissioni feudali. Ma attraverso indennizzi obbligatori in denaro, e quindi disposizione di istruzioni esecutive e con procedure lunghe e complesse e infine con la dilazione nel risolvere la cosiddetta servitù boschiva, gli effetti economici vennero a essere diminuiti. Sulla posizione di gran parte dei contadini ancora più pesantemente gravò il fatto che il '48 non toccò nemmeno i rapporti di colonia e simili. In tal modo rimase insoluta e si rafforzò la già pesante soggezione dei contadini al capitale commerciale e a quello dell'usura. Quindi, complessivamente, il '48 recò poco giovamento ai contadini. Il ché nello stesso tempo significa che fino ad allora gli strati sociali dominanti poco ebbero a perdere della loro posizione dominante.

Le difficoltà economiche sempre più accumulate fino alla fine degli anni '50 influirono in sommo grado anche sulla dinamica relativa all'andamento demografico e sulla struttura sociale occupazionale. Il contrasto basilare tra i grandi proprietari terrieri e i commercianti da una parte e la maggioranza della massa dei contadini dall'altra, quale caratteristica fondamentale, non solo continuò ancora ma nei processi avvenuti negli anni '50 si approfondì.